

บทที่ ๒

ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเกี่ยวกับหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งกำหนดกรอบของการศึกษา ๓ ประการคือ (๑) ความหมายของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ (๒) ความสำคัญของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ และ (๓) ประเภทของหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ ความหมายของทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์

ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์^๑ หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบันอันมี ๔ ประการ คือ

- ๑.ความขยันหมั่นเพียร
- ๒.การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด
- ๓.คบคนดีเป็นมิตร
- ๔.เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถ มาจากคำว่า ทฤษฎีธัมมิก+อรรถ แปลว่า ประโยชน์ในโลกนี้ หรือประโยชน์ที่จะพึงได้รับในปัจจุบันนี้^๒

ในมัชฌิมนิกายมัชฌิมนิสาฎก พระสุตตันตปิฎก ได้แสดงความหมายของคำว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์^๓ หมายถึง ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง หรืออาจเรียกเต็ม ๆ ว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถสังวัตตนิคัฏฐธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักธรรมอันอำนวยการประโยชน์สุขขั้นต้นเพื่อประโยชน์สุขสามัญที่มองเห็นกันในชาตินี้ ที่คนทั่วไปปรารถนา อันจะสำเร็จด้วยธรรม ๔ ประการคือ

- ๑.อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น
- ๒.อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาโภคทรัพย์ที่หาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร
๓. กัลยาณมิตตา การใช้กัลยาณมิตตา ได้แก่ การรู้จักเลือกคบหาคนดี
๔. สัมมชีวิตา การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ประโยชน์อันพึงได้รับจากการประกอบกิจการหรือกิจการที่มอาชีพสุจริต ประโยชน์ที่ได้จากการประกอบกิจการหรือกิจการนั้นไม่ว่าจะเป็นเงินสิ่งของ ลาภ ยศ

^๑อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๘

^๒วิ. ๑๗ / ๑๗๘

^๓ม.ม. ๑๓/๒๓๘

สรรเสริญ หรืออาจเป็นวัตถุตอบแทนใด ๆ ก็ตามหากประพฤติปฏิบัติตนตามหลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ ย่อมได้รับผลในปัจจุบันไม่ต้องรอถึงภายภาคหน้า จึงเรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบัน

๒.๒ ความสำคัญของทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์

สังคมปัจจุบันเงินเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการดำเนินชีวิตแทบทุกคนต้องดิ้นรนศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้มีหน้าที่การงานที่ดี มีเงินเดือนใช้ หรือดิ้นรนทำงานหนัก ก็เพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เมื่อได้เงินมาแล้วยังต้อง พยายามรักษามันไว้กับตัวให้นานที่สุด หรือใช้จ่ายให้คุ้มค่าเงินที่สุด จึงให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการเรื่องเงินของตนเองมากขึ้น สังเกตได้จากสื่อ ทั้งทีวี วิทยุ หนังสือพิมพ์ นิตยสารต่าง ๆ จะมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการออม การลงทุน การใช้จ่าย สอดแทรกอยู่ไม่น้อย เป็นเหตุให้ผู้คนตื่นตัวและสนใจเรื่องนี้อย่างจริงจัง เงินจึงมีความสำคัญสำหรับชีวิตของคนในโลกปัจจุบันที่จะต้องบริหารจัดการ หามาให้พอเพียงในการดำเนินชีวิต ให้ลงตัวเพื่อสร้างสมดุลให้ชีวิตในทุกด้าน เพื่อให้ชีวิตมีความสุข คือความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์

ในทางพระพุทธศาสนาหลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงสอนเกี่ยวกับเรื่องเงิน การแสวงหาเงิน หรือการแสวงหาทรัพย์สมบัติ หรือเรื่องการบริหารจัดการทรัพย์สิน หรือ โภคทรัพย์พระองค์ทรงแสดงไว้ถึง ความสุขในปัจจุบันเมื่อคุณมีทรัพย์ มีอาชีพแล้ว ควรที่จะมีหลักใช้จ่ายทรัพย์ในการที่จะเลือกใช้ทรัพย์อย่างไร จึงจะมีคุณค่ามากที่สุดพระองค์ทรงแสดงไว้ว่า

๑. อตติสุข คือสุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ได้แก่บุคคลผู้ที่มีความขยันหมั่นเพียรหาทรัพย์โดยชอบธรรมเมื่อพิจารณาเห็นว่าตนได้ทรัพย์มาโดยชอบธรรมย่อมได้สุขโสมนัสนี้เรียกว่า สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์

๒. โภคสุข คือสุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคได้แก่บุคคลผู้ที่ได้ทรัพย์มาด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรมแล้วรู้จักใช้ในเรื่องที่เป็นประโยชน์และทำบุญตามกำลังเมื่อพิจารณาเห็นว่าตนได้ใช้จ่ายทรัพย์ไปในทางที่ถูกเป็นประโยชน์ย่อมได้สุขโสมนัสนี้เรียกว่าสุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค

๓. อนนสุข คือสุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้ได้แก่บุคคลผู้ไม่กู้ยืมทรัพย์อะไรของใคร ๆ น้อยหรือมากก็ตามเมื่อพิจารณาเห็นว่าตนไม่ได้เป็นหนี้ใคร ๆ ย่อมได้สุขโสมนัสนี้เรียกว่าสุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้

๔. อนวัชชสุข คือสุขเกิดแต่ประกอบการทำงานที่ปราศจากโทษได้แก่บุคคลผู้ที่ประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรม และมนสิกรรมอันไม่มีโทษกล่าวคือประพฤติสุจริตทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจดเว้นจากทุจริตทุก ๆ ประการเมื่อพิจารณาเห็นว่าตนเป็นผู้มีกายกรรม วาจากรรม และมนสิกรรมอัน

ไม่มีโทษย่อมได้สุขโสมนสนี้เรียกว่าสุขเกิดแต่ประกอบภาระงานที่ปราศจากโทษ^๔ เมื่อมนุษย์มีทรัพย์แล้วการที่จะสร้างความสุขให้กับตนเองได้ต้องรู้จักใช้จ่ายทรัพย์ ดังเห็นได้จากข้อที่ว่า โภคสุข คือสุขที่เกิดจากการใช้ทรัพย์ในการใช้สอยปัจจัย ๔ เครื่องดำรงชีวิตคือ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค การรู้วิธีในการบริหารจัดการทรัพย์สมบัติ การบริโภค ใช้สอยปัจจัย ๔ เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพื่อความสุขในการดำเนินชีวิต พระพุทธองค์ทรงสอนให้ดำเนินชีวิตตามสมควรแก่ฐานะ เช่น หากปรารถนาจะเป็นเศรษฐีก็ให้ปฏิบัติตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ธรรม ดังที่พระองค์ตรัสแก่ทีฆานูซึ่งได้ทูลถาม ธรรมะอะไรที่ปฏิบัติแล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขในปัจจุบัน เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขในภายหน้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรพโยคชน ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขในปัจจุบันแก่กุลบุตรคือ ๑) ความขยันหมั่นเพียร ๒) การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด ๓) คบคนดีเป็นมิตร ๔) เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้^๕

ตามความคิดเห็นของผู้วิจัย ปัจจุบันสังคมไทยมีความซับซ้อน ชาวบ้านมีปัญหาชีวิตมากขึ้น เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน ปัญหาเกี่ยวกับการดำรงชีพ เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์จึงมีความสำคัญในการนำมาปรับใช้แก้ปัญหาของสังคมไทย

๒.๓ ประเภทของทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์

ทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบันมีอยู่ ๔ ประการคือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร
๒. อารักขสัมปทา การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด
๓. กัลยาณมิตตา คบคนดีเป็นมิตร
๔. สมชีวิตา เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้

๒.๓.๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร คือมีความขยันหมั่นเพียร ในการประกอบอาชีพ ขยันคือการทำอะไร ติดต่อกันสม่ำเสมอ มีความมานะอดทน มุมานะ ไม่ย่อท้อต่อปัญหาและอุปสรรค จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ ความขยัน หมายถึง การทำงานอย่างแข็งขันไม่ปล่อยปละละเลย ทำหรือ ประพฤติเป็นปกติสม่ำเสมอ ไม่เกียจคร้าน แข็งแรง เข้าที่^๖ คนที่มีความ

^๔อง.จตุกก ๒๑/๖๒/๙๐.

^๕อง.สตตก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

^๖พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๖๖.

ขยันหมั่นเพียร หมั่นฝึกฝนตนเองในการศึกษาเล่าเรียน การประกอบอาชีพ หรือทำอะไรก็จะประสบความสำเร็จ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การทำงานและการประกอบอาชีพอันสุจริต ฝึกฝนให้มี ความชำนาญ และรู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบหาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี การประกอบอาชีพการงานนั้นต้องทำเพื่อเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัวมีความขยันในการทำงานตาม หน้าที่ หรือตามอาชีพของตนความขยันหมั่นเพียรเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของผู้ครองเรือนแสวงหา ทรัพย์ไว้ใช้ประโยชน์ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฐาตา วินทเต ธน^๗ แปลว่า คน ขยันหมั่นเพียร ทำการงานสม่ำเสมอ ย่อมหาทรัพย์ได้ จะเห็นว่า คนที่ต้องการแสวงหาทรัพย์สมบัติไว้ ใช้สอย เป็นเครื่องดำเนินชีวิตต้องมีความขยันหมั่นเพียรประกอบอาชีพต้องมีความขยันหมั่นเพียรใน การต่อสู้กับความยากลำบาก จนกว่าจะประสบความสำเร็จ หรือการทำมาหาเลี้ยงชีพเพื่อสร้างฐานะ ให้กับตนเองและครอบครัวก็เช่นกัน ดังที่ตรัสว่า

โกสขุขภัยโต ทิสฺวา วิริยารมณฺญจเขมโต

อารทฺธวิริยา โหถ เอสา พุทฺธานุสาสนี^๘

ท่านผู้มีความเพียรทั้งหลายจงเห็นความเกียจคร้านเป็นภัย

และจงเห็นการปรารภความเพียรเป็นความปลอดภัย

แล้วจง ปรารภความเพียรเถิด นี่เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงพร่ำสอน

ความขยันหมั่นเพียร ยังเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ที่ต้องมุ่งสูงอาชีพการงานที่มั่นคงของ ตนซึ่งสอดคล้องตามหลักอิทธิบาท ๔^๙

๑. ฉันทะ มีความพอใจในอาชีพการงานของตน

๒. วิริยะ มีความขยันหมั่นเพียรดูแลกิจการงานตนเองด้วยความอดทนอดกลั้น

๓. จิตตะ มีจิตใจจดจ่อมีความตั้งใจที่จะกระทำกิจการงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และมี ประสิทธิภาพและ

๔. วิมังสา หมั่นพิจารณาพิจารณาเพื่อพัฒนากิจการงานของตนเองให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป

ความสุขพื้นฐานทั่วไป ที่ทุกคนปรารถนาต้องการในโลกนี้ ที่จะให้ผลได้ในปัจจุบันนั้น ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็มีในเรื่องความสุขของ คฤหัสถ์ ๔ ได้แก่

^๗ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^๘พ.จริยา.(ไทย). ๓๓/๕๙๕.

^๙ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓

๑. สุขเกิดจากการมีทรัพย์
๒. สุขเกิดจากการจ่ายทรัพย์เพื่อบริโภคไม่มากไม่น้อยเกินไป
๓. สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้
๔. สุขเกิดจากการประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ

การมีทรัพย์สิ้นเงินทอง เป็นการสนองความต้องการทางจิตใจทำให้มีความสุขในปัจจุบัน สุขเพราะการหาทรัพย์ ใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ พระพุทธองค์ยังทรงสอนให้เรารู้จักการจัดสรรทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๔ ส่วน หรือหลักโภควิภาค ๔ คือ ให้เราจัดแบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๓ ส่วน ดังนี้

เอเกน โภคณุญเชยย ทรัพย์ส่วนแรกหรือ ๒๕% สำหรับใช้จ่ายเลี้ยงตน และเลี้ยงดูคนที่ควรบำรุง

ทรัพย์ส่วนต่อมา ทวิหิคมมปิยชเช ให้ใช้สองส่วน หรือ ๕๐% สำหรับการลงทุนประกอบกิจการงานอาชีพเพื่อให้ทรัพย์ที่มีได้เพิ่มพูนขึ้นและทรัพย์ส่วนสุดท้าย จตุตถณจนิชาเปยย หรือ ๒๕% ให้เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

นอกจากนี้ ยังทรงสอนหลักการใช้จ่ายทรัพย์ไว้ด้วยคือ โภคอาทิยะ ๕ หรือหลักการใช้ประโยชน์จากทรัพย์ เมื่อหาทรัพย์มาได้ด้วยความสุจริตชอบธรรมแล้ว ควรใช้จ่ายทรัพย์นั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างถูกต้อง ได้แก่

๑. เลี้ยงตนเอง บิดามารดา บุตร ภรรยาและคนในปกครองให้มีความสุข
๒. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมงานให้มีความสุข
๓. ใช้สำหรับป้องกันภัยอันตราย
๔. ใช้ทำพลี ๕ อย่าง ได้แก่ สงเคราะห์ญาติ ต้อนรับแขก ทำบุญอุทิศแก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว บำรุงราชการโดยการเสียภาษีอากร และถวายเทวดาหรือสักการะแก่สิ่งที่ควรบูชาและ
๕. ใช้อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ

ถ้าทุกคนต้องการความสุขก็น้อมนำหลักธรรมทั้ง ๔ ประการ มาปฏิบัติจะได้ประโยชน์ทั้งแก่ตนเองครอบครัว บุคคลใกล้ชิด และแก่สังคมหากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่าประโยชน์ที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์ที่สร้างความมั่นคงและยั่งยืน ให้แก่ชีวิตเราอย่างครบถ้วนในทุกมิติหลักธรรมทั้ง ๔ เรื่องนี้เป็นเรื่องของการจัดการโภคทรัพย์หรือทรัพย์ภายนอก ที่เราต่างดิ้นรนแสวงหา ทั้งที่ความจริงทุกคนสามารถมีทรัพย์อันประเสริฐได้ เป็นทรัพย์ที่ไม่มีผู้ใดจะแย่งชิงไปได้ ไม่สูญหายไปด้วยภัยหรืออันตรายต่าง ๆ ทรัพย์ประเภทนี้อยู่ภายในจิตใจของเราเอง ที่เรียกว่า อริยทรัพย์ หรือคุณธรรมประจำใจอันประเสริฐ ๗ ประการ ได้แก่ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และปัญญา อริยทรัพย์นี้ นอกจากจะทำให้จิตใจไม่ขาดที่พึ่งและไม่ยากจนแล้ว ยังเป็นทุนทางใจในการสร้างทรัพย์

ภายนอกที่สำคัญยิ่งอีกด้วยเมื่อต้องการจะสร้างและสะสมทรัพย์สินเงินทองต่าง ๆ ก็ต้องไม่ลืมที่จะสร้างทรัพย์ที่แท้จริงให้มีบริบูรณ์ขึ้นด้วย เพื่อความร่ำรวยอย่างแท้จริงของชีวิต ความขยันหมั่นเพียรจึงอำนวยความสะดวกให้ทั้งในโลกนี้ โลกหน้าและประโยชน์สูงสุด ดังที่พระองค์ตรัสว่า อุฏฐานสัมปทา โหติ^{๑๐} แปลว่า ความขยันหมั่นเพียร มีแต่ประโยชน์อย่างเดียวเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันความขยันนั้นต้องเป็นไปในทางที่ชอบ ที่เหมาะสม ถูกต้องตามหลักศีลธรรมถึงจะเป็นความขยันที่นำความสุข นำทรัพย์มาให้ หากขยันไม่ถูกศีลธรรมก็จะนำความเสียหายมาให้อย่างไม่อาจจะประมาณได้ ดังนั้นความขยันหมั่นเพียรจึงต้องเป็นสัมมาอาชีวะที่ปรากฏในมรรคมืองค์ ๘^{๑๑} ว่าด้วยการประกอบกิจการงานอย่างถูกต้องคือแนวทางที่พระพุทธเจ้าได้วางไว้ให้แก่ผู้ประกอบอาชีพการงาน

ในพุทธกาล ผู้ที่มีวิถีชีวิตในโลกที่ยังเกี่ยวเนื่องกับการสร้างรายได้ และปฏิบัติตามหลักการแห่งสัมมาอาชีวะจนสามารถพัฒนาตนบรรลุจุดหมายสูงสุดในชีวิต ได้มีการบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกหลายท่าน ไม่ว่าจะเป็นอนาถปิณฑิกะเศรษฐี จิตตคหบดี หรือนางวิสาขา บุคคลตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ธรรมและการดำเนินธุรกิจไม่ใช่สิ่งแปลกแยก แต่คือเอกภาพแห่งชีวิต การผสมผสานจิตปัญญาเข้ากับการทำงานไม่ใช่สิ่งใหม่อย่างที่คนสมัยใหม่ในโลกตะวันตกจำนวนมากเข้าใจ แต่ได้ถูกกล่าวสอนไว้กว่า ๒,๖๐๐ ปีที่ผ่านมา เพียงแต่ยังไม่มีผู้ใดศึกษาอย่างจริงจัง และนำมาประยุกต์ให้เป็นกระบวนการหนึ่งในการดำเนินธุรกิจในโลกที่ไร้พรมแดนในปัจจุบัน สัมมาอาชีวะจัดเป็นศีลตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เมื่อการดำเนินธุรกิจปราศจากการเบียดเบียนใด ๆ การสร้างปัญหาแก่สังคมจากการดำเนินธุรกิจอย่างปัจจุบันก็จะลดน้อยลง เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนาในหลักความขยันหมั่นเพียร (อุฏฐานสัมปทา) และการทำงานสามารถผสมผสานและหล่อหลอมได้เป็นหนึ่งเดียว

จะเห็นได้ว่า หากเรามีความขยันหมั่นเพียรประกอบกิจการงานของตนด้วยดี ย่อมจะได้รับผลตอบแทน ที่ดี และคุ้มค่าด้วยเพราะคนมีงานทำเป็นหลักเป็นฐาน ตั้งใจทำงานย่อมมีโอกาสสร้างรายได้ ดังนั้นขึ้นชื่อว่าคนขยัน ย่อมไม่ปล่อยให้ตนเป็นคนว่างงาน ย่อมประกอบอาชีพสุจริต ทำอาชีพอะไรก็ได้ที่ตนเองถนัดและสนใจที่จะทำ เช่น อาชีพข้าราชการ รัฐวิสาหกิจ พ่อค้า ตลอดจนจนเป็นชาวนา หากมีความขยันหมั่นเพียรประกอบอาชีพของตน มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับงานที่ตนกระทำอยู่เป็นอย่างดี เอาใจใส่ดูแลงานให้มีประสิทธิภาพย่อมประสบผลสำเร็จได้อย่างที่หวังซึ่งจะเป็นเหตุให้เห็นผลสู่ความสุขและประโยชน์ในปัจจุบันได้

ก. กรณีตัวอย่าง เรื่องจุลลกเศรษฐีชาดก^{๑๒} ผู้มีความขยันหาทรัพย์ ดังเรื่องว่า

^{๑๐}อง.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๑๕๔.

^{๑๑}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

^{๑๒}ขุ.เอกก.ชา. (ไทย). ข้อ ๒๗ ๔/๕๕/๑๘๓.

ในอดีตกาล ทารกคนหนึ่งชื่อว่าจุลลก ได้กำเนิดในตระกูลเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี ครั้นทารกน้อยได้เจริญวัยมากขึ้นแล้ว ก็ได้รับสืบทอดตำแหน่งเศรษฐี มีชื่อว่า จุลลกเศรษฐี จุลลกเศรษฐีนั้นเป็นบัณฑิตผู้ฉลาด รอบรู้เฉียบแหลมในนิมิต (เครื่องหมายลางบอกเหตุ) ทั้งปวง วันหนึ่งจุลลกเศรษฐีเดินทางไปเข้าเฝ้าพระราชบิดา ในระหว่างทางนั่นเอง แลเห็นซากศพหนูตายตัวหนึ่งทิ้งอยู่ข้างถนน ได้มองเห็นเป็นนิมิตดียิ่งนัก จนถึงกับอุทานออกไปว่าหากผู้ใดมีดวงตา คือปัญญาแล้วไซ้ร้ก็จะสามารถเอาซากหนูตัวนี้ไปทำทุนเลี้ยงดูภรรยาและประกอบกิจการงานได้ใหญ่โตทีเดียวช่วงจังหวะนั้นเอง มีชายผู้ยากไร้คนหนึ่งชื่อจุฬินเตवासิก บังเอิญได้ยินถ้อยคำของเศรษฐีนั้นทำให้เขาคิดว่า ท่านจุลลกเศรษฐี เป็นบัณฑิตผู้ฉลาด หากไม่จริงจริงก็จะไม่พูด เมื่อพูดย่อมแสดงว่า ต้องเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ชายยากไร้จึงตรงเข้าไปเก็บซากหนูตายนั้นไว้ แล้วเอาไปขายในตลาดแห่งหนึ่ง กระทั่งมีผู้รับซื้อ ไปเป็นอาหารแมว เขาจึงได้ทรัพย์มาเพียง ๑ กากณิก (เงินที่มีค่าต่ำที่สุด) เท่านั้น จากนั้นจึงนำเงินไปซื้อน้ำอ้อย ได้ส่วนหนึ่งถือกลับบ้านแต่พอถึงหน้าบ้าน เขาพบเห็นชาวบ้านเก็บดอกไม้มาจากป่า ด้วยความมีน้ำใจ จึงให้พวกนั้น ตัมน้ำอ้อย กันคนละหน่อหนึ่ง แล้วไปเอาน้ำในบ้านมาให้ดื่มกันอีกคนละกระบาย พวกคนเก็บดอกไม้จึงให้ดอกไม้คนละกำมือแก่เขาเป็นสินน้ำใจตอบแทน จุฬินเตवासิกเอาดอกไม้ทั้งหมดนั้นไปขายได้ทรัพย์มาอีกจำนวนหนึ่ง แม้ในวันรุ่งขึ้นเขาก็้นำดอกไม้เหล่านั้นไปซื้อน้ำอ้อยอีก

แต่คราวนี้ตรงไปยังสวนดอกไม้เลยทีเดียวให้พวกคนปลูกดอกไม้ได้ต้มน้ำอ้อยพวกคนปลูกดอกไม้จึงตอบแทนน้ำใจเขาด้วยการให้ดอกไม้ที่เก็บแล้วคนละครึ่งกอ ในวันเดียวกันนั้น เขาจึงนำดอกไม้ไปขายหมดสิ้น ได้เงินมา ๘ กหาปณะ (๓๒ บาท) ต่อมาในวันที่เกิดฝนตกและลมแรงพัดกระหน่ำอย่างรุนแรง ทำให้ไม้แห้งกิ่งไม้และใบไม้เป็นอันมากในพระราชอุทยานของพระเจ้าพรหมทัต ถูกลมพัดตกลงมาเกลื่อนทั่ว ทำให้คนเฝ้าอุทยานไม่มีเรี่ยวแรงที่จะนำไปทิ้งได้หมด เมื่อจุฬินเตवासิกได้รับรู้ข่าวนี้ จึงไปยังพระราชอุทยานนั้นแล้วรับอาสาเก็บคนเฝ้าอุทยานว่าถ้าท่านยินดียกกิ่งไม้และใบไม้เหล่านี้ให้แก่กระผมแล้วละก็ กระผมจะจัดการนำของทั้งหมดนี้ออกไปจากอุทยานให้เป็นที่สะอาดเรียบร้อยเลยทีเดียวก่อนคนเฝ้าอุทยานยิ่งชอบใจ รับคำว่าเอาไปได้เลย พอหนุ่มจุฬินเตवासิกจึงรีบไปที่สนามเด็กเล่นของพวกเด็ก ๆ จำนวนมาก แล้วซื้อน้ำอ้อยแจกให้พวกเด็ก ๆ ได้ดื่มกินกัน จากนั้นก็ขอแรงพวกเด็ก ๆ ให้ช่วยขนกิ่งไม้ใบไม้ทั้งหมด ในเวลาเพียงครู่เดียวเท่านั้น ก็ย้ายเอาออกไปกองรวมกัน ที่นอกประตูอุทยานจนเสร็จเรียบร้อยประจบเหมาะในเวลานั้นเอง ช่างหม้อหลวงเที่ยวหาฟืนเพื่อเผาภาชนะดินของหลวง พอเห็นกิ่งไม้มากมายข้างประตูอุทยาน จึงขอซื้อเอาจากจุฬินเตवासิกด้วยทรัพย์ถึง ๑๖ กหาปณะ (๖๔ บาท) แล้วถมภาชนะให้อีก ๕ อย่าง เช่น ตุ่ม เป็นต้น ในการขายกิ่งไม้คราวนั้นจุฬินเตवासิก จึงมีทรัพย์สะสมมากขึ้น ประมาณถึง ๒๔ กหาปณะ (๙๖ บาท) กับมีภาชนะใส่น้ำอีกหลายใบ ด้วยนิสัยขยันขันแข็งเขาจึงเกิดความคิดว่าเราน่าจะตั้งตุ่มน้ำดื่มเอาไว้ในที่ใกล้ประตูพระนคร คอยบริการแก่คนเดินทาง และพวกชนพื้น ราบหญ้าให้ได้ดื่มกินกันดับความกระหายน้ำ เมื่อกระทำดังความคิดแล้ว พวกผู้คนที่ทั้งหลายที่ได้รับน้ำใจจากจุฬินเตवासิก เช่นนั้น ต่างก็ออกปากกล่าวกันว่าสหายท่านได้มีอุปการะแก่พวกเราแล้วพวกเราจะช่วยกระทำการอะไรให้แก่ท่านได้บ้างเล่า จุฬินเตवासิก แยมยิ้มแล้วกล่าวหากเมื่อมีกิจเกิดขึ้นแก่เราแล้ว พวกท่านทั้งหลายค่อย

ช่วยกันกระทำเถิดแล้วเขาก็เที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้ ขยันกระทำความสนิทสนมไปทั่ว ผูกมิตรไว้กับผู้คนที่ทำงาน ทางบก และทั้งที่ทำงานทางน้ำจนกระทั่งอยู่มาวันหนึ่งคนทำงานทางบกคนหนึ่งได้บอกแก่ จุฬินเตวาสีกว่าพรุ่งนี้จะมีพ่อค้าม้านำเอาม้า ๕๐๐ ตัวมาขึ้นครันจากขบวนนี้เอง เขาจึงรีบไปบอกกับพวกคนหาบหน้่าทั้งหลายว่าวันนี้ พวกท่านจงให้หน้่าแก่เราคนละกำมือหนึ่ง และเมื่อเรายังไม่ได้ขายหน้่า ท่านทั้งหลาย ก็อย่าเพิ่ง ขายหน้่าของตนไปก่อนคนหาบหน้่าทั้งหมดถึง ๕๐๐ คนต่างก็รับคำตกลงพากันนำหน้่าคนละกำมือมาไว้ที่ประตูบ้านของจุฬินเตวาสีก่ขึ้นเมื่อพ่อค้าม้าพา馬來ถึงพระนครแล้วแต่ไม่สามารถหาซื้อหน้่าสำหรับม้าในท้องพระนครได้เลยจึงต้องขอซื้อหน้่าด้วยทรัพย์ถึง ๑,๐๐๐ กับจุฬินเตวาสีก พ่อค้าม้านั้นถึงได้หน้่าไปเลี้ยงม้าของตนต่อจากนั้นอีก ๒๓ วัน

สหายผู้ทำงานทางน้ำคนหนึ่ง ได้มาแจ้งข่าวกับจุฬินเตวาสีก่อนใคร ๆ ว่าวันนี้แหละสหายจะมีเรือสินค้าลำใหญ่มาจอดที่ท่าน้ำนี้เองได้พียงอย่างนั้น จุฬินเตวาสีก ก็คิดว่าเราน่าจะเอาเงินสัก ๘ กหาปณะไปเช่ารถแล้วตระเตรียมพรรคพวกเพื่อนฝูงให้เพียบพร้อมไว้แล้วก็ลงมือกระทำตามความคิดนั้น นารถและผู้คนตรงไปยังท่าเรือ ด้วยมาดของพ่อค้าใหญ่ พอถึงแล้วก็เอาแหวนมีราคางหนึ่งไปมัดจำสินค้าบนเรือกับนายเรือไว้ จากนั้นก็มานั่งพักอยู่ในที่ไม่ไกลจากเรือนักโดยสั่งกับคนทั้งหลายไว้ว่าหากมีพ่อค้าคนอื่น ๆ มาหาเราพวกท่านจงบอกประวิงเวลาไว้ ให้รอคอยเราอยู่ถึงสามครั้งเถิดวันนั้นเมื่อบรรดาพ่อค้าในเมืองพาราณสีประมาณ ๑๐๐ คน ได้ข่าวว่าเรือสินค้ามาจอดที่ท่าน้ำแล้วจึงพากันมาที่ท่าน้ำโดยเร่งรีบเพื่อหมายจะมาซื้อสินค้า แต่พอมาถึงแล้วนายเรือกลับบอกว่าพวกท่านมาช้าไปเสียแล้ว คงจะไม่ได้สินค้าไปเป็นแน่เพราะพ่อค้าใหญ่จุฬินเตวาสีกนั้น ได้มัดจำ สินค้าทั้งหมดไว้แล้วแต่อย่างไรเสียท่านก็ลองถามไถ่พ่อค้าใหญ่ที่พักอยู่ตรงโน้นดูเองเถิดเหล่าพ่อค้าจึงพากันไปหาจุฬินเตวาสีก แต่ก็โดนประวิงเวลาไว้ถึงสามครั้ง ต้องรอคอยกันอยู่สักครู่ใหญ่กว่าจะได้พบกับ จุฬินเตวาสีกได้แล้วทั้งหมดก็เจรจาตกลงทางการค้ากัน โดยพ่อค้าทั้ง ๑๐๐ คนนั้น จะมอบทรัพย์คนละ ๑,๐๐๐ ให้แก่ จุฬินเตวาสีก เป็นการจับจองสินค้าบนเรือแล้วก็จะให้ทรัพย์อีกคนละ ๑,๐๐๐ เพื่อซื้อสินค้า เป็นของตนในการค้าขายคราวนั้น จุฬินเตวาสีกจึงได้ทรัพย์มากมายถึงสองแสนกหาปณะ (๘๐๐,๐๐๐ บาท) นากลับไปที่บ้านแล้วก็เกิดสำนึกขึ้นว่าเราควรเป็นคนกตัญญู รู้จักตอบแทนบุญคุณของผู้มีคุณต่อเราจึงได้เอาทรัพย์ครึ่งหนึ่งของตนที่มีนำไปมอบให้แก่จุลลเกศเรชฐีที่บ้าน ทำเอาจุลลเกศเรชฐีงงง สงสัยนัก ต้องสอบถามว่านี่พ่อหนุ่ม เธอทำอะไรมาจึงได้ทรัพย์นี้แล้วเอามาให้เราทำไมกันเล่าจุฬินเตวาสีกตอบว่า กระผมตั้งใจทำอย่างที่ท่านบอกไว้ ได้ทรัพย์มากมายภายใน ๔ เดือนเท่านั้นเอง จึงอยากนำทรัพย์ หนึ่งแสนกหาปณะ ครึ่งหนึ่งที่กระผมมีอยู่ มาตอบแทนบุญคุณของท่านแล้วบอกเล่าเรื่องราวทั้งหมดตั้งแต่เรื่องซากหนูตายจนถึงสินค้าที่ท่าน้ำให้ทราบ ฟังแล้ว จุลลเกศเรชฐี ก็ชื่นชมในใจว่าเด็กหนุ่มคนนี้ทั้งขยันอดสาเห ทั้งเฉลียวฉลาดหลักแหลม ทั้งเป็นคนดีมีน้ำใจงาม มีมิตรมากเราน่าจะได้เขาไว้ เป็นลูกเขยดังนั้นจึงรับทรัพย์นั้นไว้ให้แก่บุตรสาวของตน แล้วให้บุตรสาวแต่งงานเป็นคู่ครองกับจุฬินเตวาสีก จนกระทั่งเมื่อจุลลเกศเรชฐีล่วงลับไปแล้ว จุฬินเตวาสีกจึงได้ครอบครองสมบัติทั้งหมดได้ชื่อว่า เป็นเศรษฐีใหญ่ อยู่ในพระนครพาราณสีนั้นจุฬินเตวาสีกในกาลนั้น

ได้เป็นพระจุลปณิกในปัจจุบันนี้ ส่วนจุลลกเศรษฐีในกาลนั้น ได้เป็นเรา ตถาคตนี้เอง กรณีตัวอย่างของบุคคลผู้มีความขยันหมั่นเพียร

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการทำอะไรที่สม่ำเสมอประกอบด้วยปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบมีสติก่อนทำอะไรลงไปเป็นผลให้การทำงานนั้นประสบความสำเร็จได้ อีกทั้งต้องมีคุณสมบัติภายในตามหลักอิทธิบาท^{๑๓} คือ ธรรมที่ทำให้สำเร็จความประสงค์ ๔ ประการคือ

- ๑) ฉันทะ หมายถึง มีความพอใจในอาชีพการงานของตนพอใจในสิ่งที่ตนกระทำไม่รังเกียจว่าเป็นการงานต่ำต้อยแต่ยินดีพอใจทำงานเต็มความรู้ความสามารถ
- ๒) วิริยะ มีความขยันหมั่นเพียรดูแลกิจการงานตนเองด้วยความอดทนอดกลั้น มานะบากบั่นทำด้วยความอดทน ไม่ละทิ้งกลางคันเมื่อมีปัญหาอุปสรรคก็แก้ไขจนกว่าจะสำเร็จ
- ๓) จิตตะ มีจิตใจจดจ่อมีความตั้งใจที่จะกระทำกิจการงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และมีประสิทธิภาพ สนใจ เข้าใจสภาพของการงาน และ
- ๔) วิมังสา หมั่นพิจารณาหาแนวทางทำงานให้ดียิ่งขึ้น เพื่อพัฒนากิจการงานของตนเองให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป

หากเรามีความขยันหมั่นเพียรประกอบกิจการงานของตนด้วยดี ย่อมจะได้รับผลตอบแทนที่ดี และคุ้มค่าด้วยเพราะคนมีงานทำเป็นหลักเป็นฐาน ตั้งใจทำงาน ย่อมมีโอกาสสำราญได้ดั่งนั้นขึ้นชื่อว่าคนขยัน ย่อมไม่ปล่อยให้ตนให้เป็นคนว่างงาน ย่อมประกอบอาชีพสุจริต ทำอาชีพอะไรก็ได้ที่ตนเองถนัดและสนใจที่จะทำด้วยความขยันหมั่นเพียร พอใจประกอบอาชีพของตน ให้มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับงานที่ตนกระทำอยู่เป็นอย่างดี เอาใจใส่ดูแลงานให้มีประสิทธิภาพย่อมประสบผลสำเร็จได้อย่างที่หวังซึ่งจะเป็นเหตุให้เห็นผลสู่ความสุขและประโยชน์ในปัจจุบันได้

ข. กรณีตัวอย่าง เรื่องพระมหาชนก^{๑๔} เป็นแบบอย่างที่ดีของบุคคลผู้กระทำความเพียรไม่ย่อหย่อน พระมหาชนกซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งในทศชาติชาดก อันเป็นชาดก ๑๐ ชาตีสุดท้ายก่อนที่พระโพธิสัตว์จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์แสดงเป็นแบบอย่างเพื่อให้ประชาชนนำตัวอย่างความขยันหมั่นเพียรมาประยุกต์ใช้ในชีวิตตน ดังนี้

ณ เมืองมิลิตาแห่งรัฐวิเทหะ พระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหาชนกทรงมีพระโอรสสององค์ คือ เจ้าอริฏฐชนก และ เจ้าโปลชนก เจ้าอริฏฐชนกทรงเป็นอุปราช ส่วนเจ้าโปลชนกทรงเป็นเสนาบดี เมื่อพระราชบิดาสวรรคต เจ้าอริฏฐชนกผู้เป็นอุปราชก็ได้ครองบ้านเมืองต่อมา

^{๑๓}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓.

^{๑๔}พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช , พระมหาชนก The story of Mahajanaka), (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙).

เจ้าโพลชนกทรงเป็นอุปราช ทรงเอาใจใส่ดูแลบ้านเมืองช่วยเหลือพระเชษฐาอย่างดียิ่งมีอำมาตย์คนหนึ่งไม่พอใจพระเจ้าโพลชนกจึงหาอุบายให้พระราชอาริฏฐชนกระแวงพระอนุชาโดยทูลพระราชว่า เจ้าโพลชนกคิดขบถจะปลงพระชนม์พระราช พระราชาทรงเชื่อคำอำมาตย์จึงให้จับเจ้าโพลชนกไปขังไว้ เจ้าโพลชนกเสด็จหนี ไปจากที่คุมขังได้หลบไปอยู่ที่ชายแดนเมืองมิลิลาเจ้าโพลชนก ทรงคิดว่า เมื่อครั้งที่ยังเป็นอุปราชนั้น มิได้เคยคิดร้ายต่อพระราชอาผู้เป็นพี่เลย แต่ก็ยังถูกระแวงจนต้องหนีมา ถ้าพระราชาทรงรู้ว่าอยู่ที่ไหนก็คงให้ทหารมาจับไปอีกจนได้ บัดนี้ผู้คนมากมาย ที่ชายแดนที่เห็นใจและพร้อมที่จะเข้าเป็นพวกด้วย ควรที่จะรวบรวมผู้คนไปโจมตีเมืองมิลิลาเสียก่อนจึงจะดีกว่า

เมื่อคิดดังนั้นแล้ว เจ้าโพลชนกก็พาสมัครพรรคพวกยกเป็นกองทัพไปล้อมเมืองมิลิลา บรรดาทหารแห่งเมืองมิลิลาพากันเข้ากับเจ้าโพลชนกอีกเป็นจำนวนมาก เพราะเห็นว่าเจ้าโพลชนกเป็นผู้ซื่อสัตย์และมีความสามารถ แต่กลับถูกพระราชระแวง และจับไปขังไว้โดยไม่ยุติธรรม ครั้นเมื่อเจ้าโพลชนกมีผู้คนไพร่พลเข้าสมทบด้วยเป็นจำนวนมากมายเช่นนี้ พระเจ้าอาริฏฐชนกทรงเห็นว่า ไม่มีทางจะเอาชนะได้ จึงตรัสสั่งพระมเหสีซึ่งกำลังทรงครรภ์แก่ให้ทรงหลบหนีเอาตัวรอด ส่วนพระองค์เอง ทรงออกทำสงคราม และสิ้นพระชนม์ในสนามรบ เจ้าโพลชนกจึงทรงได้เป็นกษัตริย์ ครองเมืองมิลิลาสืบต่อมา ฝ่ายพระมเหสีของพระเจ้าอาริฏฐชนก เสด็จหนีออกจากเมืองมาตั้งพระทัยจะเสด็จไปอยู่เมืองกาลจัมปาเก แต่กำลังทรงครรภ์แก่เดินทางไม่ไหวด้วยเหตุสุขภาพแห่งพระโพธิสัตว์ซึ่งอยู่ในพระครรภ์ พระอินทร์จึงเสด็จมาช่วยทรงแปลงกายเป็นชายชราขับเกวียนมาที่ศาลาที่พระนางพักอยู่และถามขึ้นว่า มีใครจะไปเมืองกาลจัมปาเกบ้าง พระนางดีพระทัยรับตอบว่า ลุงจำ ฉันจะไปจ๊ะ พระอินทร์แปลงจึงรับพระนางขึ้นเกวียนพาเดินทางไปเมืองกาลจัมปาเก ด้วยยานุภาพเทวดา แม้ระยะทางไกลถึง ๖๐ โยชน์ เกวียนนั้นก็เดินทางไปถึงเมืองในชั่ววันเดียว พระมเหสีเสด็จไปนั่งพักอยู่ในศาลาแห่งหนึ่งในเมืองนั้นบังเอิญมีพราหมณ์ศิลาปาโมกข์ผู้หนึ่งเดินผ่านมาเห็นพระนางเข้าก็เกิดความเอ็นดูสงสารจึงเข้าไปไต่ถาม พระนางก็ตอบว่าหนีมาจากเมืองมิลิลาและไม่มีญาติพี่น้องอยู่ที่เมืองนี้เลย พราหมณ์ศิลาปาโมกข์จึงรับพระนางไปอยู่ด้วยที่บ้านของตน อุปการะเลี้ยงดูพระนางเหมือนเป็นน้องสาวไม่นานนักพระนางก็ประสูติพระโอรสทรงตั้งพระนามว่า มหาชนกกุมาร ซึ่งเป็นพระนามของพระอัยกาของพระกุมาร มหาชนกกุมารทรงเติบโตขึ้นในเมืองกาลจัมปาเก มีเพื่อนเล่นเด็ก ๆ วัยเดียวกันเป็นจำนวนมาก วันหนึ่ง มหาชนกกุมารโกรธกับเพื่อนเล่นจึงลากเด็กคนนั้นไปด้วยกำลังมหาศาลเด็กก็ร้องไห้บอกกับคนอื่น ๆ ว่า ลูกหญิงม่ายรังแกเอามหาชนกกุมารได้ย็นก็แปลกพระทัยจึงไปถามพระมารดาว่าทำไมเพื่อน ๆ พูดว่า ลูกเป็นลูกม่ายม่ายพ่อของลูกไปไหน พระมารดาตอบว่าก็ท่านพราหมณ์ศิลาปาโมกข์นั่นแหละเป็นพ่อของลูก เมื่อมหาชนกกุมารไปบอกเพื่อนเล่นทั้งหลายเด็กเหล่านั้นก็หัวเราะเยาะบอกว่า ไม่จริง ท่านอาจารย์ศิลาปาโมกข์ไม่ใช่พ่อของเจ้า มหาชนกก็กลับมาทูลพระมารดา อ้อนวอนให้บอกความจริง พระมารดาขัดไม่ได้จึงตรัสเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระโอรสทรงทราบ

เมื่อพระกุมารทราบว่าพระองค์ทรงมีความเป็นมาอย่างไร ก็ทรงตั้งพระทัยว่าจะร่ำเรียนวิชาการเพื่อให้ความรู้ความสามารถจะได้เสด็จไปเอาราชสมบัติเมืองมิลิลาคืนมา ครั้นมหาชนกกุมาร

ร่ำเรียนวิชาในสำนักพราหมณ์จนเติบโตใหญ่พระชนม์ได้ ๑๖ พรรษา จึงทูลพระมารดาว่า หม่อมฉันจะเดินทางไปค้าขาย เมื่อมีทรัพย์สินมากพอแล้วจะได้คิดอ่านเอาบ้านเมืองคืนมา พระมารดาทรงนำเอาทรัพย์สินมีค่ามาจากมิดิลา ๓ สิ่ง คือ แก้วมณี แก้วมุกดา และแก้ววิเชียร อันมี ราคามหาศาล จึงประทานแก้วนั้นให้พระมหาชนกเพื่อนำไปซื้อสินค้า พระมหาชนกทรงจัดซื้อสินค้าบรรทุกลงเรือร่วมไปกับพ่อค้าชาวสุวรรณภูมิในระหว่างทาง เกิดพายุใหญ่ โหมกระหน่ำ คลื่นซัดจนเรือจวนจะแตก บรรดาพ่อค้าและลูกเรือพากัน ตระหนกตกใจ บวงสรวง อ้อนวอนเทพดาขอให้รอดชีวิตฝ่ายมหาชนกกุมาร เมื่อทรงทราบว่าจะจมแน่แล้ว ก็เสวยอาหารจนอิ่มหน้า ทรงนำผ้ามาชุบน้ำมันจนชุ่ม แล้วนุ่งผ้าแน่นอย่างแน่นหนาครั้นเมื่อเรือจมลง เหล่าพ่อค้ากลาสิเรือทั้งปวงก็จมน้ำกลายเป็นอาหารของสัตว์น้ำไปหมดแต่พระมหาชนกทรงมีกำลังจากอาหารที่เสวย มีผ้าชุบน้ำมัน ช่วยไล่สัตว์น้ำและช่วยให้ลอยตัวอยู่ในน้ำได้ดี จึงทรงแหวกว่าย อยู่ในทะเลได้นานถึง ๗ วัน ฝ่ายนางมณีเมขลา เทพธิดาผู้รักษามหาสมุทร เห็นพระมหาชนกว่ายน้ำอยู่เช่นนั้น จึงลงพระทัย พระมหาชนก ใครหนอ ว่ายน้ำอยู่ได้ถึง ๗ วันทั้ง ๆ ที่มองไม่เห็นฝั่งจะทนว่ายน้ำไปทำไมกัน พระมหาชนกทรงตอบว่า ความเพียรย่อมมีประโยชน์ แม้จะมองไม่เห็นฝั่ง เราก็จะว่ายน้ำจนกว่าจะถึงฝั่งเข้าสักวันหนึ่ง นางมณีเมขลาบอกว่า มหาสมุทรนี้กว้างใหญ่นักท่านจะพยายามว่ายน้ำสักเท่าไรก็คงไม่ถึงฝั่งท่านคงจะตายเสียก่อนเป็นแน่ พระมหาชนกตรัสตอบว่า คนที่ทำความเพียรนั้น แม้จะต้องตายไปในขณะกำลังทำความเพียรพยายามอยู่ก็จะมีผู้ใดมาตาคืนคืนได้ เพราะได้ทำหน้าที่เต็มกำลังแล้วนางมณีเมขลาถามต่อว่า การทำความพยายามโดยมองไม่เห็นทางบรรลุเป้าหมายนั้น มีแต่ความยากลำบาก อาจถึงตายได้ จะต้องเพียรพยายามไปทำไมกัน พระมหาชนกตรัสตอบว่า แม้จะรู้ว่าสิ่งที่เรา กำลังกระทำนั้นอาจไม่สำเร็จก็ตามถ้าไม่เพียรพยายามแต่กลับหมดมานะเสียแต่ต้นมือ ย่อมได้รับ ผลร้ายของความเกียจคร้านอย่างแน่นนอนย่อมไม่มีวัน บรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการ บุคคลควรตั้งความเพียรพยายามแม้การนั้นอาจไม่สำเร็จก็ตาม เพราะเรามีความพยายาม ไม่ละความตั้งใจเราจึงยังมีชีวิตอยู่ได้ในทะเลนี้ เมื่อคนอื่นได้ตายกันไปหมดแล้วเราจะพยายามสุดกำลัง เพื่อไปให้ถึงฝั่งให้จงได้ นางมณีเมขลาได้ยินดังนั้นก็เอ่ยสรรเสริญความเพียร ของมหาชนกกุมารและช่วยอุ้มพามหาชนกกุมารไปจนถึงฝั่งเมืองมิดิลาวาง

พระองค์ไว้ที่ศาลาในสวนแห่งหนึ่งในเมืองมิดิลา พระราชาโปลชนกไม่มีพระโอรสทรงมีแต่พระธิดาผู้ฉลาดเฉลียวเป็นอย่างยิ่งพระนามว่า เจ้าหญิงสิวลี ครั้นเมื่อพระองค์ประจวบหนกใกล้จะสวรรคตบรรดาเสนาทั้งปวงจึงทูลถามขึ้นว่า เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์แล้วราชสมบัติควรจะตกเป็นของผู้ใดในเมื่อไม่ทรงมีพระโอรส พระเจ้าโปลชนก ตรัสสั่งเสนาว่า ท่านทั้งหลายจงมอบราชสมบัติให้แก่ผู้มีความสามารถดังต่อไปนี้ ประการแรก เป็นผู้ที่ทำให้พระราชธิดาของเราพอพระทัยได้ ประการที่สอง สามารถรู้วาด้านไหนเป็นด้านหัวนอนของ บัลลังก์รูปสี่เหลี่ยม ประการที่สาม สามารถยกธนูใหญ่ ซึ่งต้องใช้แรงคนธรรมดาถึงพันคนจึงจะยกขึ้นได้ ประการที่สี่ สามารถชี้บอกชุมทรัพย์มหาศาลทั้ง ๑๓ แห่งได้แล้วจึงตรัสบอกปัญหาของชุมทรัพย์ทั้ง ๑๓ แห่ง แก่เหล่าอำมาตย์ เช่น ชุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ขึ้น ชุมทรัพย์ที่ดวงอาทิตย์ตก ชุมทรัพย์ที่อยู่ภายในชุมทรัพย์ที่อยู่ภายนอก ชุมทรัพย์ที่ไม่ใช่ภายใน และภายนอก ชุมทรัพย์ที่ปลายไม้ ชุมทรัพย์ที่ปลายงา ชุมทรัพย์ที่ปลายหาง เป็นต้น เมื่อ

พระราชาสันพระชนม์บรรดาเสนาบดี ทหาร พลเรือน และประชาราษฎร์ทั้งหลายต่างพยายามที่จะเป็นผู้สืบทอดสมบัติ แต่ก็ไม่มีใครสามารถทำให้เจ้าหญิงสวีสลือพอพระทัยได้เพราะล้วนแต่พยายามเอาพระทัยเจ้าหญิงมากเกินไป จนเสียลักษณะของผู้ที่จะปกครองบ้านเมืองไม่มีใครสามารถยก มหาธนุใหญ่ได้ ไม่มีผู้ใดรู้ทิศทางนอนของบัลลังก์สี่เหลี่ยมและไม่มีใครใดไขปริศนาชุมทรัพย์ได้

ในที่สุดบรรดาเสนาข้าราชบริพารจึงควรตั้งพิธีเสี่ยงราชรถ เพื่อหาตัวบุคคลผู้มีบุญญาธิการสมควรครองเมือง บุชยราชรถเสี่ยงทายนั้นก็แล่นออกจากพระราชวังตรงไปที่สวน แล้วหยุดอยู่หน้าศาลาที่พระมหาราชทรงนอนอยู่ บุโรหิตที่ตามราชรถจึงให้ประโคมดนตรีขึ้น พระมหาราชก็ได้ยินเสียงประโคม จึงลืมนพระเนตรขึ้นเห็นราชรถก็ทรงดำริว่าคงเป็นราชรถเสี่ยงทาย พระราชาผู้มีบุญเป็นแน่แต่ก็มีได้แสดงอาการอย่างใดกลับบรรทมต่อไปบุโรหิตเห็น ดังนั้นก็คิดว่าบุรุษผู้นี้เป็นผู้มีสติปัญญาไม่ตื่นเต้นตกใจกับสิ่งใดโดยง่ายจึงเข้าไปตรวจดูพระบาทพระมหาราช เห็นลักษณะต้องตามคำโบราณว่าเป็นผู้มีบุญจึงให้ประโคมดนตรีขึ้นอีกครั้งแล้วเข้าไปทูลอัญเชิญพระมหาราชยกให้ทรงเป็นพระราชามือเมืองมิลลาพระมหาราช ตรัสถามว่า พระราชาไปไหนเสีย บุโรหิตก็กราบทูลว่า พระราชาสวรรคตไม่มีพระโอรสมี แต่พระธิดา คือเจ้าหญิงสวีสลือแต่องค์เดียว พระมหาราชทรงรับเป็นกษัตริย์ครองมิลลาฝ่ายเจ้าหญิงสวีสลือได้ทรงทราบข่าวว่า พระมหาราชได้ราชสมบัติ ก็ประสงค์จะทดลองว่าพระมหาราชสมควรเป็นกษัตริย์หรือไม่ จึงให้ราชบุรุษไปทูลเชิญเสด็จมาที่ปราสาทของพระองค์พระมหาราชก็เฉยเสีย มิได้ไปตามคำทูล เจ้าหญิงให้คนไปทูล ถึง ๓ ครั้ง พระมหาราชก็ไม่สนพระทัยจนถึงเวลาหนึ่งก็เสด็จไปที่ปราสาทของเจ้าหญิงเองโดยไม่ทรงบอกล่วงหน้า เจ้าหญิงตกพระทัยรีบเสด็จมาต้อนรับเชิญไปประทับบนบัลลังก์

พระมหาราชทรงตรัสถามอำมาตย์ว่าพระราชาสันพระชนม์ ตรัสสั่งอะไรไว้บ้าง อำมาตย์ก็ทูลตอบ พระมหาราชทรงตรัสสั่งว่า ข้อที่ ๑ ที่ว่าทำให้เจ้าหญิงพอพระทัย เจ้าหญิงได้แสดงแล้วว่าพอพระทัยเราจึงได้เสด็จมาต้อนรับเรา ข้อที่ ๒ เรื่องปริศนาทิศหัวนอนบัลลังก์นั้น พระมหาราชทรงคิดอยู่ครู่หนึ่งแล้วถอดเข็มทองคำที่กลัดผ้าโพกพระเศียรออกส่งให้เจ้าหญิงให้วางเข็มทองคำไว้ เจ้าหญิงทรงรับเข็มไปวางไว้บนบัลลังก์สี่เหลี่ยมพระมหาราชทรงจึงขึ้นบอกว่าตรงที่เข็มวางอยู่นั้นแหละคือทิศหัวนอนของบัลลังก์ โดยสังเกตจากการที่เจ้าหญิงทรงวางเข็มทองคำจากพระเศียรไว้ ข้อที่ ๓ นั้นก็ตรัสสั่งให้นำมหาธนูมาทรงยกขึ้นและนำอย่างง่ายตาย ข้อที่ ๔ เมื่ออำมาตย์กราบทูลถึงปัญหาของชุมทรัพย์ทั้ง ๑๓ แห่งพระมหาราชทรงคิดอยู่ครู่หนึ่ง แล้วก็ ตรัสบอกคำแก้ปริศนาชุมทรัพย์ทั้ง ๑๓ แห่งได้หมด เมื่อสั่งให้คนไปขุดดู ก็พบชุมทรัพย์ตามที่ตรัสบอกไว้ทุกแห่ง ผู้คนจึงพากันสรรเสริญปัญญาของพระมหาราชกันทั่วทุกแห่งหนพระมหาราชโปรดให้เชิญพระมารดาและพราหมณ์ทศปาโมกษ์จากเมืองกาลัมปาเกะทรงอุปถัมภ์ บำรุงให้สุขสบายตลอดมา

จากนั้นทรงสร้างโรงทานใหญ่ ๖ ทิศในเมืองมิลลา ทรงบริจาคมหาทานเป็นประจำเมืองมิลลาจึงมีแต่ความผาสุกสมบูรณ์ เพราะพระราชาทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมต่อมาพระนางสวีสลือประสูติพระโอรสทรงนามว่า ทิฆามกุมาร เมื่อเจริญวัยขึ้นพระบิดาโปรดให้ดำรงตำแหน่งอุปราช อยู่มาวันหนึ่ง

พระราชามหาชนกเสด็จอุทยานทอดพระเนตรเห็นมะม่วงต้นหนึ่งกิ่งหัก ใบไม้ร่วง อีกต้นมีใบแน่นหนา ร่มเย็นเขียวชอุ่มจึงตรัสถาม อำมาตย์กราบทูลว่าต้นมะม่วง ที่มีกิ่งหักนั้น เป็นเพราะรสมิผลอร่อยผู้คน จึงพากันสอยบ้าง เด็ดกิ่งและขว้างปาเพื่อเอาก้าง จนมีสภาพเช่นนั้นส่วนอีกต้น ไม่มีผล จึงไม่มีคน สนใจ ใบและกิ่งจึงสมบูรณ์เรียบร้อยดีพระราชาก็ฟังก็ทรงคิดว่า ราชสมบัติ เปรียบเหมือน ต้นไม้มีผล อาจถูกทำลายแม้ไม่ถูกทำลายก็ต้องคอย ระวังระมัดระวังรักษา เกิดความกังวล เราจะทำตนเป็นผู้ไม่มี กังวลเหมือนต้นไม้ไม่มีผล เราจะออกบรรพชา สละราชสมบัติเสียมิให้เกิดกังวล

พระราชเสด็จกลับมาปราสาท ปลงพระเกศาพระมัสสุ ครองผ้ากาสาหวัดสร้อย ครอบอัฐฐ บริหารครบถ้วนแล้วเสด็จออกจากมหาปราสาทไป ครั้นพระนางสิวลีทรงทราบ ก็รีบติดตามมาทรง อ้อนวอนให้ พระราชเสด็จกลับ พระองค์ก็ไม่ยินยอม พระนางสิวลีจึงทำอุบายให้อำมาตย์เผาโรงเรือน เก่า ๆ และ กองหญ้า กองใบไม้ เพื่อให้พระราช เข้าพระทัยว่าไฟไหม้พระคลังจะได้เสด็จกลับ พระราชาตรัสว่า พระองค์เป็นผู้ไม่มีสมบัติแล้ว สมบัติที่แท้จริงของพระองค์คือความสุขสงบจากการ บรรพชานั้นยังคงอยู่กับพระองค์ ไม่มีผู้ใดทำลายได้พระนางสิวลีทรงทำอุบายสักเท่าไร พระราชาก็มิได้ สนพระทัย และตรัสให้ประชาชนอภิเษกพระทีฆาบุรุษกุมารขึ้นเป็นกษัตริย์ เพื่อปกครองมณฑลต่อไป พระนางสิวลีไม่ทรงละความเพียรพยายามติดตามพระมหาชนกต่อไปอีก วันรุ่งขึ้นมีสุนัขคาบเนื้อที่ เจ้าของเผล่อวิ่งหนีมาพบผู้คนเข้าก็ตกใจทั้งขึ้นเนื้อไว้ พระมหาชนกคิดวาก่อนเนื้อนี้เป็นของไม่มี เจ้าของ สมควรที่จะเป็นอาหารของเราได้จึงเสวยก่อนเนื้อนั้น พระนางสิวลีทรงเห็นดังนั้น ก็เสีย พระทัยอย่างยิ่ง ที่พระสวามีเสวยเนื้อที่สุนัขทั้งแล้ว แต่พระมหาชนกคิดว่าเนื้อนี้เป็นอาหารพิเศษ ต่อมาทั้งสองพระองค์ทรงพบเด็กหญิงสวมกำไลข้อมือข้างหนึ่งมีกำไลสองอันอีกข้างมีอันเดียว พระราชาตรัสถามว่า ทำไมกำไลข้างที่มีสองอันจึงมีเสียงดัง เด็กหญิงตอบว่า เพราะกำไลสองอันนั้น กระแทกกันจึงเกิดเสียงดัง ส่วนที่มีข้างเดียวนั้นไม่ได้กระแทกกับอะไรจึงไม่มีเสียงพระราชาก็ตรัสแนะให้ พระนางคิดพิจารณาถ้อยคำของเด็กหญิง กำไลนั้นเปรียบเหมือนคนที่อยู่สองคนย่อมกระแทกกระทบกัน ถ้าอยู่คนเดียวก็จะสงบสุข แต่พระนางสิวลียังคงติดตามพระราชาก็ไปอีก จนมาพบนายช่างทำลูกศร นายช่างทูลตอบ คำถามพระราชาวา การที่ต้องหลับตาข้างหนึ่งเวลาตัด ลูกศรนั้น ก็เพราะถ้าลืมตา สองข้างจะไม่เห็นว่าข้างไหนคด ข้างไหนตรง เหมือนคนอยู่สองคนก็จะขัดแย้งกันถ้าอยู่คนเดียวก็ไม่ ขัดแย้งกับใคร พระราชาตรัสเตือนพระนางสิวลีอีกครั้งหนึ่งว่าพระองค์ประสงค์จะเดินทางไปตามลำพัง เพื่อแสวงหา ความสงบไม่ประสงค์จะมีเรื่องขัดแย้งกระทบกระทั่งหรือความไม่สงบอันเกิดจากการอยู่ ร่วมกันกับผู้อื่น อีกต่อไป

พระนางสิวลีได้ฟังพระวาจาดังนั้นก็น้อยพระทัยจึงตรัสว่า ต่อไปนี้หม่อมฉันหมดวาสนาจะ ได้อยู่ร่วมกับ พระองค์อีกแล้ว พระราชาก็เสด็จไปสู่ป่าใหญ่แต่ลำพังเพื่อบำเพ็ญสมาบัติ มิได้กลับมาสู่ พระนครอีก ส่วนพระนางสิวลีเสด็จกลับเข้าสู่ พระราชวัง อภิเษกพระทีฆาบุรุษกุมารขึ้นเป็นพระราชแล้ว พระนางโปรดให้สร้างเจดีย์ขึ้นในที่ต่าง ๆ เพื่อรำลึกถึง พระราชามหาชนกผู้ทรงมีพระสติปัญญา และ ที่ยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด คือ ทรงมีความเพียรพยายามเป็นเลิศ มิได้เคยเสื่อมถอยจากความเพียร ทรงตั้ง

พระทัยที่จะกระทำการโดยเต็มกำลังความสามารถ เพราะทรงยึดมั่นว่า บุคคลควรตั้งความเพียรพยายามไม่ว่ากิจการนั้นจะยากสักเพียงใดก็ตาม คนมีปัญญาแม้ได้รับทุกข์ ก็จะไม่สิ้นหวังไม่สิ้นความเพียรที่จะพาดนให้พ้นจากความทุกข์นั้นให้ ได้ในที่สุด

จะเห็นว่าที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องนี้เป็นตัวอย่างของความขยันหมั่นเพียรเพื่อให้เป็นเครื่องเตือนใจประชาชน เข้าถึงจิตใจผู้คน เพื่อก่อให้เกิดสัมมาทัศนคติในการดำเนินชีวิตด้วยความเพียร โดยการพิจารณาเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของสาธุชนทั้งหลาย ดังนี้

๑. ในยามวิฤต ต้องคิดพึ่งตนเอง เทวดาจะช่วยผู้ที่ช่วยตัวเองเท่านั้น
๒. ความเพียรอันบริสุทธิ์ หมายถึง ต้องพยายามอย่างถึงที่สุด เพื่อที่จะก้าวผ่านวิฤตสร้างการงานความเพียรอันบริสุทธิ์
๓. สร้างความเพียรด้วยการอนุรักษ์และเพิ่มพูนทรัพย์ที่ตนพึงมี พึ่งได้
๔. มนุษย์จะสามารถเรียนรู้ชีวิตของมนุษย์ต้องหลุดพ้นจากอวิชชา เพื่อก้าวไปสู่การพัฒนาอย่างแท้จริง

๒.๓.๒ อารักขสัมปทา การรู้จักรักษาทรัพย์และประหยัด หรือการถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงการประหยัดทรัพย์ ว่า

“เมื่อบุคคลออมโภคทรัพย์เหมือนแมลงผึ้งสร้างรวงรังอยู่ โภคทรัพย์ย่อมถึงการสะสมไว้ ดุจจอมปลวกอันตัวปลวกก่อขึ้นฉนั้น”^{๑๕}

การเก็บรักษาทรัพย์สินซึ่งเป็นการต่อยอดมาจากเงินทองที่เราขยันหามาจากสัมมาอาชีพที่สุจริตนั้น ก็น่าสนใจไปในการบริหารจัดการทรัพย์สินที่ได้มาดังกล่าวให้งอกเงยออกดอกผลตามมาด้วย เป็นไปในลักษณะของการเก็บรักษาและใช้ไปในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด การเก็บเป็นการออมทรัพย์สินเงินทองเพื่อเป็นหลักประกันให้กับอนาคตในภาคหน้า หากเกิดวิฤตขึ้นในวิถีของการดำเนินชีวิต ก็จะส่งผลกระทบไม่มากนักสามารถประคับประคองเอาตัวรอดไปได้อย่างสบาย ๆ การเก็บออมเปรียบเสมือนการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับการดำเนินชีวิตในระยะยาว

การใช้ทรัพย์สิน เป็นการบริหารจัดการต่อยอดในส่วนของเงินเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการนำไปสร้างมูลค่าเพิ่ม ซึ่งการบริหารจัดการดังกล่าวก็ต้องรอบคอบและมีสติ อย่างพึงบริหารจัดการด้วย “กิเลสหรือความโลภ” เป็นตัวตั้ง เกี่ยวเนื่องจากสาเหตุที่สำคัญในท้ายที่สุดของการหมดเนื้อหมดตัวก็มาจากการวิ่งไล่ความโลภของตัวเรานั้นเอง ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงการใช้ทรัพย์ใน

^{๑๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๗/๒๐๒

โกคอาทียะ ๕^{๑๖} ว่าเมื่อแสวงหาทรัพย์สินมาได้ ด้วยน้ำพักน้ำแรงด้วยความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว ควรนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ประกอบด้วย

๑. ใช้จ่ายทรัพย์นั้นเลี้ยงตนเองมารดาบิดา บุตร ภรรยาและคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข
๒. ใช้ทรัพย์นั้นบำรุงเลี้ยงมิตรสหาย ผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
๓. ใช้ป้องกันภัยอันตราย
๔. ทำพละ คือ การสละบำรุงสงเคราะห์ ๕ อย่าง ได้แก่ อติพละ (ใช้ต้อนรับแขก), ญาติพละ (ใช้สงเคราะห์ญาติ), ราชพละ (ใช้บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร), เทวตพละ (บำรุงเทวดา), บุพพเจตพละ (ทำบุญอุทิศให้แก่บุพการี)
๕. ใช้อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ

เมื่อใช้ทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงทรัพย์จะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถ้าทรัพย์เพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจทั้งสองกรณีการรักษาจึงมีจุดมุ่งหมายสอนให้ประหยัด มัธยัสถ์รู้จักเก็บออมรวมความถึงรู้จักบริหารใช้จ่ายซึ่งเป็นนัยก็เปรียบเสมือนเป็นการดูแล รักษาคุ้มครองโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยสัมมาอาชีพไม่ให้หมดไปในทางที่เสื่อมเสียและเป็นอันตรายต่อตนเอง และผู้อื่นหรือ ให้อยู่ในคุณค่าของทรัพย์สินที่หามาได้ โดยรู้จักเก็บและใช้ไปในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น รักษาดีในหลักธรรมจึงมีมิติที่ต่อยอดมาจากการขยันหาที่เมื่อได้ทรัพย์มาแล้วควรเก็บรักษาไม่ใช่สิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ เพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางการเงินให้กับอนาคตที่มีความไม่แน่นอนรออยู่ กินลึกลงไปถึงการใช้ไปในทรัพย์สินที่หามาได้ไปในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังที่พระพุทธองค์ตรัสที่ว่า^{๑๗}

อภฺฐาตา กมฺมธเยเยสุ ออบมตฺโต วิธานวา
สม กปฺเปติ ชีวิต สมภตอนฺรุษติ
ผู้ขยันในหน้าที่การงาน ไม่ประมาท
เข้าใจเลี้ยงชีพพอสมควร จึงรักษาทรัพย์ที่หามาได้

เมื่อว่าโดยการบริหารจัดการที่ใช้สติและปัญญานำทางก่อนที่จะลงทุนในอะไรควรศึกษาข้อมูลให้เข้าใจอย่างถ่องแท้แจ่มแจ้งและเสาะแสวงหาข้อมูลให้มากเพื่อนำมาเข้าสู่กระบวนการกลั่นกรองด้วยปัญญานำพาไปสู่การลงทุนที่มีความมั่นคงและมีประโยชน์สูงสุดตามหลักอารักขสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยการรักษา

^{๑๖} อย.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๔๘.

^{๑๗} อยุทธก. (ไทย) .๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

การเก็บรักษาทรัพย์สิน ซึ่งเป็นการต่อยอดมาจากเงินทองที่เราขยันหามาจากสัมมาอาชีพที่สุจริตนั้น ก็นีลึงลงไปในการบริหารจัดการทรัพย์สินที่ได้มาดังกล่าวให้งอกเงยออกดอกผลตามมาด้วย เป็นไปในลักษณะของการเก็บรักษาและใช้ไปในทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดการเก็บเป็นการออมทรัพย์สินเงินทองเพื่อเป็นหลักประกันให้กับอนาคตในภาคหน้า หากเกิดวิกฤติขึ้นในวิถีของการดำเนินชีวิต ก็จะส่งผลกระทบไม่มากนักสามารถประคับประคองเอาตัวรอดไปได้อย่างสบาย ๆ การเก็บออมเปรียบเสมือนการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้การดำเนินชีวิตในระยะยาว

การใช้ทรัพย์สิน เป็นการบริหารจัดการต่อยอดในส่วนของเงินเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการนำไปสร้างมูลค่าเพิ่ม ซึ่งการบริหารจัดการดังกล่าวก็ต้องรอบคอบและมีสติ อย่างพึงบริหารจัดการด้วย กิเลส หรือความโลภ เป็นตัวตั้งเกี่ยวเนื่องจากสาเหตุที่สำคัญในท้ายที่สุดของการหมดเนื้อหมดตัวก็มาจากการวิ่งไล่ความโลภของตัวเองนั่นเอง

ก.กรณีตัวอย่าง ของผู้ที่นำหลักการรักษาทรัพย์สินมาประยุกต์ใช้ในชีวิตตนแล้วประสบความสำเร็จดังที่มุ่งหวัง ในเรื่อง กุมภโมกษชาดก^{๑๘} ดังนี้

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ได้มีชายหนุ่มผู้หนึ่งมารับจ้างเป็นผู้เที่ยวปลุกคนในเวลาเช้า คือ ตื่นขึ้นแต่เช้าเที่ยวไปเรียกคนให้ตื่นนอนว่า ลูกขึ้นเถิด พ่อจงเตรียมเกวียน จงเทียมโค ถึงเวลานำช้างม้า เป็นต้น ออกไปกินหญ้าแล้ว ลูกขึ้นเถิดแม่จงหุงข้าวต้มแกง ดังนี้เป็นต้นชายหนุ่มนั้นได้รับจ้างไปปลุกเตือนคนให้ตื่นขึ้นทำงานแต่เช้า ๆ เป็นประจำทุกวันมา วันหนึ่งพระเจ้าพิมพิสาร ทรงได้สดับเสียงของชายหนุ่มนั้นได้ตรัสว่า นั่นเป็นเสียงของคนมีทรัพย์สินมาก ท้าวนางผู้หนึ่งได้ฟังกระแสรับสั่ง จึงส่งคนไปสืบ ผู้สืบนั้นกลับมารายงานว่าชายหนุ่มนั้นเป็นคนกำพร้าเชื่องช้าใจร้ายเกลียดชีวิต พระราชาทรงนิ่ง เมื่อได้ทรงสดับเสียงของเขาก็ตรัสอย่างนั้นอีกบ่อย ๆ จนท้าวนางนั้นสงสัยจึงทูลขอพระราชทานอนุญาตพาธิดาออกไปสืบให้ทราบความจริง ได้ปลอมตนนุ่งห่มผ้าเก่าไปกับธิดาแสร้งเดินไปในถนนคนรับจ้างจนถึงหน้าห้องของชายหนุ่มนั้นจึงเข้าไปขอฟังด้วยอ้างว่าเป็นผู้เดินทางไกลแม้ชายหนุ่มนั้นจะปฏิเสธเท่าไรก็ไม่ยอมออกจึงจำต้องยอมให้พักด้วยสัญญาว่าเพียงคืนเดียวครั้นรุ่งขึ้นมารดาและธิดาทั้งสองได้ช่วยกันปรุงอาหารที่มีรสเป็นอย่างดีให้แก่ชายหนุ่มนั้น ทำให้จิตใจของเขาอ่อนลงจนถึงยอมให้คนทั้งสองพักต่อไปอีก วันหนึ่งได้มีประกาศพระราชกำหนดให้ทุก ๆ บ้านในถนนคนรับจ้างเล่นมหรสพกันอย่างหนึ่งซึ่งจะต้องใช้เงิน ๑ กหาปณะ

ชายหนุ่มนั้นจึงต้องนำเงินจากที่แห่งหนึ่งมามอบแก่สตรีทั้งสองซึ่งเป็นผู้จัด เมื่อมีประกาศให้เล่นมหรสพกันอีก ก็ต้องไปนำมามอบให้อีก จนสตรีทั้งสองนั้นเห็นว่ามีหลักฐานที่ควรเชื่อได้ว่าชายหนุ่มนั้นเป็นผู้มีทรัพย์สิน จึงกลับเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลขอให้ทรงส่งราชบุรุษไปนำตัวเขามาก็ได้โปรดให้ทำอย่างนั้นครั้นเขาไปเฝ้าพระราชาก็ได้รับสั่งถามว่าชอบทรัพย์สินเป็นอันมากไฉนทำไม ที่แรกเขากลับมาทูลปฏิเสธ ครั้นมองเห็นสตรีทั้งสองยืนเฝ้าอยู่ ก็รู้สึกว่พระราชาก็ได้ทรงส่งไปสืบจนความเปิดเผยแล้ว จึง

^{๑๘} พ.เอกก.ชา. (ไทย). ๑๔/๒๘/๕๕.

กราบทูลขอให้พระราชทรงเป็นที่พึ่งแล้วกราบทูลเล่าประวัติชีวิตของ ตนว่า ตนชื่อกุมภโฆสก ได้เป็น บุตรของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้ เมื่อเขาเล็ก ๆ อยู่ได้เกิดอุบัติเหตุทั้งตระกูลเพราะอหิวาตกโรค เมื่อบิดา จะตายเพราะโรคนั้นได้สั่งให้ เขาหนีออกไปเขาได้หนีออกไปเป็นเวลา ๑๒ ปีจึงกลับเข้ามา ไม่มีใครจำ ได้ พระราชามีพระราชหฤทัยสงสาร และทรงรู้สึกเอ็นดูโปรดปรานในความมีสติปัญญา รู้จักรักษา ทรัพย์ทั้งไม่หึงงาพองของกุมภโฆสก จึงโปรดให้นำทรัพย์ที่ซ่อนไว้มาพระราชทานอารักขา พระราชทานเคสสถานและธิดาที่เกิดแต่ท้าวนางนั้น กับพระราชทานฐานันดรแห่งเศรษฐีให้กุมภโฆสก ดำรงสืบแทนบิดาต่อไป เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่าชายหนุ่มกุมภโฆสกมีความขยัน รู้จักรักษาทรัพย์ ให้เหมาะไม่วอดตัวว่า ร่ำรวยอันจะนำมาซึ่งภัยสู่ตนเองรู้จักใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังพระพุทธพจน์ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็การรักษาทรัพย์เป็นไฉน กุลบุตรในโลกนี้
มีโภคะที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียร สัมสมด้วยกำลังแขน มีเหงื่อไหลไคลยิต
ชอบธรรม ได้มาโดยธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้พร้อมมูลด้วย
ทำไว้ในใจว่า ไฉนหนอ พระราชาไม่พึงบริโภครักทรัพย์เหล่านี้ของเรา โจรไม่พึงลัก
ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่พึงลักไปดูกรภิกษุทั้งหลาย
นี้เรียกว่าการรักษาทรัพย์ ฯ^{๑๙}

จะเห็นได้ว่า เมื่อหาทรัพย์ได้มาแล้วยังต้องรู้จักใช้จ่าย รู้จักรักษาและประหยัดทรัพย์ นอกจากนั้น การรักษา ยังหมายถึงการรู้จักเก็บรักษาทรัพย์ไว้ในที่ปลอดภัยการใช้สอยทรัพย์และ สิ่งของอย่างประหยัด ถนอมใช้ ซ่อมแซมเมื่อชำรุดเสียหาย ดูแลรักษาและเก็บไว้เมื่อใช้เสร็จแล้ว หรือ รู้จักตัดแปลงของที่ชำรุดให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อีกเป็นต้นการรักษารู้จักคุ้มครองเก็บรักษา โภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสียถ้าไม่รู้จักรักษาไว้ก็จะเสื่อมหรือหมดไปอย่างรวดเร็ว และยังหมายถึง การรักษาชื่อเสียงนั้น การหลีกเลี่ยงการกระทำความชั่วหรือการมัวเมากับอบายมุขเช่น ไม่ดื่มสุรา ไม่เสพยาเสพติด ไม่เล่นการพนันทุกประเภทอันเป็นสาเหตุให้ทรัพย์สิ้นเปลืองไป หรือทำให้ทรัพย์ย่อยยับไปดังปรากฏในอบายมุข คือ ปากทางแห่งความเสื่อม ๖^{๒๐} ประการคือ

- ๑.ความเป็นนักเลงสุรา
- ๒.ชอบเที่ยวกลางคืน
- ๓.ชอบดูการละเล่น
- ๔.ชอบเล่นการพนัน

^{๑๙} อิง.อภฺรฐก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๕๕ - ๒๕๗.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๑๗๕.

๕.การคบคนชั่วเป็นมิตร

๖.เกียจคร้านการทำงาน

จะเห็นว่าการรักษาทรัพย์ การใช้ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์กับตนเองและผู้อื่นให้มากที่สุดต้องใช้สติ ปัญญา พิจารณาแยกแยะว่าควรใช้จ่ายทรัพย์หรือไม่ อย่างไร ถ้ารู้จักใช้ทรัพย์นั้นก็จะอำนวยความสะดวกให้ดังเรื่องต่อไปนี้

ข. กรณีตัวอย่าง เรื่อง มัจฉาทนชาดก^{๒๑} ผู้รู้จักรักษาทรัพย์ ว่า

ในอดีตกาล มีพี่น้องคู่หนึ่งในตระกูลพ่อค้าที่มั่งคั่งร่ำรวย ภายหลังจากที่บิดามารดา ตายไปแล้ว ก็ได้มรดกเป็นทรัพย์สมบัติมากมาย อันได้มาจากการทำอาชีพค้าขายนั่นเองมีอยู่วันหนึ่ง สองพี่น้องคิดกันว่า พวกเราน่าจะสะสมบุญชดเชยการค้ำต่าง ๆ ของพ่อ ให้เป็นที่เรียบร้อยแต่บัดนี้ จะได้ไม่ยุ่งยาก ในภายหลังพ่อค้าสองพี่น้องจึงตระเวนไปจัดการภาระหนี้สินทั้งหมดให้เรียบร้อย ปรากฏว่าเมื่อถึงเวลาเดินทางกลับบ้านทั้งสองได้ทรัพย์เพิ่มมาอีก ๑,๐๐๐ กหาปณะ (๔,๐๐๐ บาท) ครั้นมาถึงแม่น้ำคงคา ก็หาเรือเพื่อข้ามฟาก ขณะรอเรืออยู่นั้นก็พากันบริโภคอาหารพ่อค้าผู้พี่ ได้เก็บอาหารไว้ส่วนหนึ่ง แล้วนำไปให้ทานแก่ปลาทั้งหลายในแม่น้ำคงคา เทวดา (ผู้มีจิตใจสูง) ประจักษ์แม่น้ำนั้นเห็นพ่อค้าผู้พี่กระทำบุญกุศล เมตตากรุณา สัตว์ทั้งหลายก็อนุโมทนา (พลอยยินดี) ด้วยกับการทำทานนี้ให้อาหารปลาเสร็จแล้ว พ่อค้าผู้พี่ก็ปูลาดผ้าลงบนทราย นอนรอเรือกระทั่งหลับไปน้องชายพอเห็นพี่ชายของตนหลับไปแล้วเกิดจิตโลภ โมโหสิ้นแรงกล้า อยากได้ทรัพย์ส่วนของพี่มาเป็นของตนทั้งหมดจึงนำกรวดหินมาห่อด้วยผ้าทำให้เหมือนกับห่อทรัพย์ ๑,๐๐๐ นั้นแล้วเอาไปไว้รวมกัน เรือมาถึงท่าน้องชายก็ปลุกพี่ให้ลงเรือ พอเรือมาถึงกลางแม่น้ำคงคา น้องชายก็แกล้ง ทำเรือโคลงเคลงแล้วหยิบห่อที่คิดว่าตนเตรียมไว้ออกมา แสร้งทำหลุดมือหล่นไปในน้ำ พร้อมกับตะโกนบอกพี่ชายว่า พี่จ๋า ฉันทำห่อทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ตกน้ำไปแล้วจะทำอย่างไรดี พ่อค้าผู้พี่เห็นเหตุการณ์อย่างนั้น เข้าใจว่าน้องชายมิได้เจตนา จึงปลอบใจว่า ห่อทรัพย์ตกน้ำจมหายไปแล้ว พวกเราจะทำอย่างไรได้อย่าเสียตายคิดถึงมันเลย ขณะที่ห่อทรัพย์นั้นกำลังจมลงไปในน้ำ ปรากฏปลาปากกว้างตัวใหญ่ตัวหนึ่งหลงผิดว่าเป็นเหยื่อได้สับกลืนห่อนั้นเข้าไปในท้องเหตุการณ์ทั้งหมดนี้ เทวดาประจักษ์แม่น้ำรับรู้ความจริงสิ้น รู้แม้แต่การหยิบผิดห่อของน้องชายพ่อค้าโดยที่หยิบห่อทรัพย์จริงโยนน้ำไปแทนที่จะหยิบห่อกรวด ซึ่งเตรียมไว้โยนน้ำ

ดังนั้น เทวดาจึงคิดว่า เราควรจะช่วยรักษาทรัพย์ของพ่อค้าใจดีนั้นไว้ เมื่อสองพี่น้องกลับถึงบ้านแล้ว พ่อค้าผู้น้องที่ขี้โลภก็หาที่ลับเปิดห่อทรัพย์ของตนดู แต่พอเห็น เป็นกรวดหินก็ห่อเหี่ยวเสียใจ ยิ่งนักนอนจมทุกข์อยู่บนเตียงของตนนั้นเองไม่กี่วันต่อมา ปลาใหญ่ตัวนั้นถูกชาวประมงคนหนึ่งทอดแหจับได้เขาแบกเข้าไปขายในพระนคร ผู้คนพากันตื่นตื่นสนใจใหญ่ ใฝ่ถามราคากับชาวประมงนั้น เทวดาประจักษ์แม่น้ำจึงดลใจเขาให้บอกราคาไปว่า หากใครให้ทรัพย์เรา ๑,๐๐๐ กหาปณะ (๔,๐๐๐ บาท) กับอีก ๗ มาสก (๑ บาท ๔๐ สตางค์) ก็จงเอาปลาใหญ่ตัวนี้ไปเถิดทุกคนพอได้ยินราคา

^{๒๑}พ.เอกก.ชา. (ไทย). ๒๘/๕๘/๓๐๔.

เท่านั้น ถึงกับหัวเราะกันครั้นครัง แล้วบอกว่า แหม! ไม่เคยเห็นมาก่อนเลย ปลาอะไรนี้ราคาตั้ง ๑,๐๐๐ เซียวหรือไม่มีใครซื้อแม้แต่คนเดียว ชาวประมงจึงแบกปลาไปทั่วพระนคร กระทั่งมาถึงหน้าประตูเรือนของพ่อค้าสองพี่น้องนั้น พอดีกับพ่อค้าผู้พี่เห็นเข้าจึงถามไล่ชาวประมง ปลาใหญ่ตัวนี้ราคาเท่าไร ชาวประมงคิดอยู่สักครู่ประกอบกับความเหนื่อยล้าที่แบกปลามานาน เทวตาประจำแม่น้ำเห็นเป็นโอกาสดี จึงตลใจเขาอีก เขาก็ตอบทันทีนั้นเรอบอราคากับคนอื่น ๆ ๑,๐๐๐ กหาปณะ กับ ๗ มาสก แต่สำหรับท่านเราคิดเพียง ๗ มาสก เท่านั้นท่านจะซื้อหรือไม่ พ่อค้าผู้พี่จึงซื้อไว้ด้วยความยินดีแล้วมอบให้แก่ภรรยานำไปทำเป็นอาหาร ครั้นภรรยาพ่อค้าผ่าท้องปลา ก็พบห่อทรัพย์ ๑,๐๐๐ นั้น จึงนำไปมอบให้แก่สามีของตนพ่อค้านั้นเมื่อตรวจดูห่อทรัพย์ และกหาปณะเหล่านั้นแล้วก็รู้ว่าเป็นห่อทรัพย์ของตนที่จมไป ในแม่น้ำคงคา จึงบังเกิดความคิดขึ้นมาว่า ปลาตัวนี้ถูกชาวประมงตั้งราคาไว้ ๑,๐๐๐ กหาปณะ กับ ๗ มาสก ย่อมไม่มีใครเชื่อเลยว่าจะเป็นจริงและเพราะเราเป็นเจ้าของทรัพย์ ๑,๐๐๐ ในท้องปลาจึงซื้อปลาตัวนี้เพียงราคา ๗ มาสก เท่านั้นขณะที่กำลังนึกอัสจรรยไใจอยู่นั้น เทวตาประจำแม่น้ำก็แสดงรูปให้ปรากฏเล่าเรื่องราว ความจริง ทั้งหมดให้พ่อค้ารู้ แล้วกล่าวว่า เพราะท่านได้ให้อาหารแก่ปลาทั้งหลายนับว่าเป็นการทำบุญให้แก่เราด้วย เรายะลิกถึงความดีอันเป็นบุญกุศลนี้ที่ท่านได้กระทำแล้วจึงช่วยรักษาทรัพย์ของท่านไว้แล้วกล่าวตำหนิถึงน้องชายของพ่อค้า ที่กำลังนอนชมเหียวแห่งหัวใจอยู่ บุคคลผู้มีจิตประทุษร้าย ย่อมไม่มีความเจริญเลยใช้แต่เท่านั้น เทวตาทั้งหลายก็ไม่บูชาผู้นั้นผู้ใดกระทำการกรรมอันชั่วช้ายักยอกเอาทรัพย์มรดกของพ่อไม่ต้องการให้แก่พี่ชาย เทวตาทั้งหลายย่อมไม่บูชาผู้นั้น กล่าวจบเทวตาประจำแม่น้ำก็จากไป ส่วนพ่อค้าผู้ใจบุญนั้นได้นำทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ มาแบ่งออกเท่า ๆ กัน แล้วมอบ ๕๐๐ กหาปณะ ให้แก่น้องชายซีโลกของตน ด้วยใจเป็นธรรม พระศาสดาทรงแสดงชาดกนี้จบ ทรงเฉลยว่า พ่อค่าน้องชายในครั้งนั้นได้มาเป็นพ่อค้าโกงคนหนึ่งในปัจจุบันนี้ ส่วนพ่อค้าพี่ชายในครั้งนั้น ได้มาเป็นเรตถาคตนี้อเอง แล้วทรงประกาศสั่งจะทั้งหลายให้ฟัง พอพระศาสดาตรัสสั่งจะจบลง พ่อค้าคนนั้นก็ได้รับบรรลุโสดาปัตติผลทันที

จากชาดกเรื่องนี้เป็นการอธิบายความถึงการรักษาทรัพย์ที่ตนเองหามาได้ หรือเป็นทรัพย์สมบัติตกทอดมาจากบรรพบุรุษก็ตามจะต้องรู้จักรักษาดูแลด้วยปัญญา หาใช้เมื่อมีทรัพย์แล้วปฏิบัติตนเสื่อมเสีย ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายเพื่ออวดตนให้สังคมเห็นความร่ำรวย ถึงแม้มีทรัพย์มากมายเพียงใดหากใช้จ่ายเกินตนทรัพย์นั้นย่อมหมดไปโดยหาประโยชน์อันใดไม่ได้ กลับกลายเป็นคนยากจนเข็ญใจได้ ในไม่ช้าจึงควรรักษาทรัพย์ ใช้ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าที่สุด จึงชื่อว่ารู้จักรักษา

๒.๓.๓ กัลยาณมิตตตา ถึงพร้อมด้วยการคบคนดีเป็นมิตร

ในอภิธรรมวิภังค์ได้ให้ความหมาย คำว่า มิตร ว่า มาจากคำว่า เมตตา โดยปรากฏความไว้ว่า “ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ นี้เรียกว่า เมตตา”^{๒๒}

^{๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

ในอุทกนิกาย มหานิเทศได้ขยายความหมายของเมตตาไว้ว่า “เมตตา ได้แก่ ความรัก กิริยาที่รัก ภาวะที่รัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ภาวะที่เอ็นดู ความปรารถนาเกื้อกูลกัน ความอนุเคราะห์ ความไม่พยาบาท ความไม่ปองร้าย”^{๒๓}

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า มิตร หรือ มิตรียังมีความหมายตามผู้รู้ท่านวิเคราะห์ว่ามีรากศัพท์เดียวกับ คำว่า เมตตา วิเคราะห์ไว้ดังนี้ เมชชิตติ = มิตร ผู้โดยชอบรักใคร่กัน ผู้นั้นเรียกว่า มิตรมิตรเทววาติ = เมตตา อธิษฐานที่ใคร่ประโยชน์ซึ่งเกิดมีในมิตร เรียกว่า เมตตา อีกนัยหนึ่งว่า มิตรตสสเอสาวตตติติ = เมตตา อธิษฐานที่ใคร่ประโยชน์ที่เป็นไปต่อมิตรเรียกว่า เมตตา^{๒๔}

ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสแบ่งมิตรไว้ในอุทกนิกายจูฬนิเทศ เป็น ๒ จำพวก ได้แก่

๑. อคาริกมิตร ได้แก่ มิตรผู้ครองเรือน เช่น บุคคลบางคนในโลกนี้ให้สิ่งที่ให้ไต่ยาก สละสิ่งที่สละไต่ยาก ทำสิ่งที่ทำไต่ยาก ทนต่อสิ่งที่ทนไต่ยาก บอกความลับแก่เพื่อน ปกปิดความลับของเพื่อน ไม่ทอดทิ้งในคราวมีอันตราย แม้ชีวิตก็สละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อน เมื่อเพื่อนสิ้นเนื้อประดาตัวก็ไม่ดูหมิ่น

๒. อนาคาริกมิตร ได้แก่ มิตรไม่ผู้ครองเรือน เช่น พระภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ ควรแก่การยกย่อง พูดสิ่งที่ประเสริฐ ทนฟังถ้อยคำได้ กล่าวถ้อยคำได้ลึกซึ้ง และไม่ชักนำไปในเรื่องไม่สมควร ชักชวนให้บำเพ็ญในทางอริสส ชักชวนให้หมั่นเจริญสติปัฏฐาน ๔ ชักชวนให้หมั่นเจริญสัมมัตตญาณ ๔ ชักชวนให้หมั่นเจริญอิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗

อริยมรรคมีองค์ ๘^{๒๕} ดังพุทธศาสนาสุภาษิต^{๒๖} ที่ว่ากัลยาณมิตรตदा โหติ การคบคนดีเป็นมิตรมีแต่เกิดประโยชน์

นอกจากนี้ ในทีฆนิกาย^{๒๗} ท่านยังแบ่งมิตรออกเป็น ๒ ประเภท คือ มิตรเทียมกับมิตรแท้ ดังรายละเอียดดังนี้

ก.มิตรเทียม กล่าวถึงคนชั่ว ซึ่งไม่ควรคบเป็นมิตรไว้ ๔ ประเภทได้แก่

๑) คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว มี ๔ ลักษณะ ได้แก่

(๑) เป็นผู้ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว คือ คิดเอาแต่ฝ่ายเดียวคนลักษณะนี้มักตกอยู่ในอภิชัยโลก (โลภธณาสัย) มีความอยากได้ อยากมี อยากเป็นเกินขอบเขต อาจกล่าวได้ว่า เป็น

^{๒๓} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๒/๕๙๐.

^{๒๔} สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ. อาสภมหาราช), แปลและเรียบเรียง **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕๕.

^{๒๕} พ.ม. (ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๐๙.

^{๒๖} อ.ท.ก. (ไทย) ๕๖-๕๗/๙๖/๓๙๓

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗.

คนเห็นแก่ตัวมาก มุ่งแต่จะได้อย่างเดียวโดยคิดแสวงหาในทางที่ไม่สมควรหรือใช้อุบายเอาของเขามาเป็นของตน

(๒) เสียน้อย ปรารถนาจะได้มาก คือ ยอมเสียน้อยโดยหวังจะเอาให้มาก เพื่อนประเภทนี้คอย เอาไร้อะไรเปรียบเพื่อน เป็นเพื่อนที่รู้มาก พยายามแสวงหาประโยชน์จากเพื่อนให้ได้มากที่สุดให้ของแต่น้อย แต่หวังผลมาก ยอมลงทุนแต่น้อย แต่หวังถอนทุนคืนให้มากกว่า

(๓) เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน ตนเองมีภัยจึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน เพื่อนประเภทนี้หวังว่า เพื่อนจะได้ช่วยเหลือตนเอง แต่ถ้าไม่มีภัยเกิดขึ้นก็พยายามปลีกตัวไม่ให้เพื่อนได้พบ ไม่ทำด้วยความรัก จัดอยู่ในลักษณะของเพื่อนที่เห็นแก่ตัวถือเอาผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ

(๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ เพื่อนประเภทนี้มีความสัมพันธ์กับคนอื่นเนื่องจากตนเห็นว่า เพื่อนคบหาผลประโยชน์ร่วมกัน รักเพื่อนเพราะสิ่งภายนอก ไม่ได้รักตัวบุคคล ไม่ได้คบเพื่อนด้วยสามารถแห่งความคุ้นเคยกันฉันมิตร

๒) คนดีแต่พูด มี ๔ ลักษณะ ^{๒๘}ได้แก่

(๑) กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว คือดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัยการพูดนี้แสดงถึงเพื่อนที่หวังฟังไม่ได้ เป็นการพูดเพื่อหลีกเลี่ยง ทำให้พ้นภาระของตนไป

(๒) กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง ดีแต่อ้างของที่ยังไม่มีมาปราศรัย คนลักษณะนี้ยอมสละเคราะห์ด้วยสิ่งของที่ยังไม่มาถึงเมื่อเพื่อนออกปากขอความช่วยเหลือมักพูดพลัดไปเป็นเพียงแต่พูดให้ความหวังเท่านั้น เพื่อแสดงว่าตนเองมีความจริงใจต่อเพื่อน

(๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้คนประเภทนี้ ถึงแม้เขามีวัตถุสิ่งของอยู่ก็ไม่สามารถให้แก่เพื่อนได้

(๔) เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง เพื่อนประเภทนี้ ออกปากฟังไม่ได้ เมื่อมีการงานบางอย่างต้องอาศัยความร่วมมือกันเพื่อให้กิจการนั้นสำเร็จโดยเร็วเพื่อนประเภทนี้มักแสดงอ้างกิจอื่นเนื่อง ๆ

๓) คนหัวประจบ มี ๔ ลักษณะได้แก่

(๑) เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม คือจะทำชั่วก็ เออ ออ สนับสนุนไม่คัดค้าน ตามใจเพื่อนให้ทำความชั่ว เพื่อนลักษณะนี้ไม่สามารถจะเป็นที่พึ่งได้ ไม่สามารถให้คำปรึกษาที่ดีได้ เพราะคอยตาม

(๒) เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม คือจะทำดีก็ เออ ออ เพื่อนประเภทนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับประเภทแรก

(๓) สรรเสริญต่อหน้า คือ ต่อหน้าสรรเสริญ เพื่อนประเภทนี้ขาดความจริงใจต่อเพื่อน

(๔) นิินทาลับหลัง คือ เพื่อนที่ลับหลังนินทาเพื่อนเป็นคนที่มีปากกับใจไม่ตรงกัน

๔) คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม มี ๔ ลักษณะ ^{๒๙}ได้แก่

^{๒๘}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๘/๒๐๘.

^{๒๙}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๘/๒๐๘-๒๐๙

(๑) เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท คือ คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา เวลาที่เพื่อนดื่มสุราก็ร่วมดื่มด้วย เพื่อนชอบเสพของมีนเมาหรือของเสพยาเสพติด เช่น กัญชา ยาฝิ่น ก็ร่วมเสพด้วย เมื่อคนเสพแล้วเชื่อว่าตั้งอยู่ในความประมาท เพราะคนเฝ้ามักขาดสติสัมปชัญญะ

(๒) เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน คือ คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน

(๓) เป็นเพื่อนที่ชักนำในการเที่ยวดูมหรสพ เพื่อนทั้งสองประเภทนี้ มีลักษณะคล้ายกันและสืบนั่นเองกันได้แก่ คนชักชวนให้เที่ยวในเวลากลางคืนอาจก่อให้เกิดการลักขโมยทรัพย์สินของคนอื่นได้ หรืออาจนำไปสู่การเสพยาเสพติด ปัจจุบันจะพบว่า อันตรายที่เกิดจากการเที่ยวกลางคืนมีมากขึ้นด้วยสภาพของสังคมปัจจุบันที่ ก่อให้เกิดโทษ เช่น ไม่คุ้มครอง ไม่รักษาคำ ไม่รักษาคำครวญ ไม่รักษาศรัยสมบัติ เป็นที่ระแวงของคนอื่น และคำพูดไม่น่าเชื่อถือ

(๔) เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเล่นการพนัน อันเป็นเหตุแห่งความประมาทเพื่อนประเภทนี้มีความสัมพันธ์กับเพื่อนประเภทที่หนึ่ง ในลักษณะของความรุนแรง เพราะเพื่อนทั้งสองนี้เป็นเหตุนำไปสู่ความประมาทเริ่มจากการเสพลิงมีนเมาเป็นสาเหตุนำไปสู่การเล่นการพนัน เนื่องจากคนเฝ้าขาดสติสัมปชัญญะอันง่ายต่อการเสียทรัพย์สินมากกว่าที่จะได้ทรัพย์สินมาเป็นของตน ส่วนหนึ่งอาจเกิดขึ้นได้กับบุคคลที่คบหากับมิตรไม่ดี

บรรดามิตรทั้ง ๔ ประเภทนั้นล้วนให้โทษทั้งสิ้น ฉะนั้นการเลือกคบบุคคลจึงต้องพิจารณาให้ถี่ถ้วนย่อมเกิดขึ้นได้จากมิตรชักชวนในทางฉิบหาย เหมือนพุทธพจน์ตรัสใน สุขปัตถนาสูตร ว่า “บุคคลทำคนเช่นใดให้เป็นมิตรและคบสนิทคนเช่นใด ให้เป็นมิตรและคบสนิทคนเช่นใด เขาก็เป็นคนเช่นนั้น” และ

“คนชั่วเมื่อมาคบมาเกี่ยวข้องกับคนดีทั่วไป หรือคนดีหลงไปคบเกี่ยวข้องกับคนชั่ว ย่อมพลอยทำให้คนดีแปดเปื้อนบาปไปด้วย เหมือนลูกศรอาบยาพิษ ถูกยาพิษแปดเปื้อนแล้วย่อมทำลายแล่งลูกศรที่สะอาดให้แปดเปื้อนไปด้วยฉะนั้น เพราะกลัวการแปดเปื้อนบาป ผู้มีปัญญาจึงไม่คบคนชั่วเป็นมิตรเลย” และ “ใบหญ้าคาคนนำมาใช้ห่อปลาเน่า ก็พลอยเหม็นเน่าส่งกลิ่นคลุ้งตามไปด้วยฉันใด การคบคนพาลก็ ฉะนั้น”^{๓๐}

ข. มิตรแท้ (สุทรมิตร) หรือกัลยาณมิตร นับเข้าในกัลยาณมิตรประเภทหนึ่ง มิตรแท้ พระพุทธเจ้าตรัสใน สังคัลลสูตร^{๓๑} มี ๔ ลักษณะ ได้แก่

๑. มิตรมีอุปการะพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี มีลักษณะ ๔ ได้แก่

(๑) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว คือ เพื่อนประมาทช่วยรักษาเพื่อนเมื่อมิตรอุปการะเห็นเพื่อนตั้งอยู่ในความประมาท ไม่ว่าจะเป็นความคะนองตามวัย ประมาทในการศึกษาเล่าเรียน แสดงให้เห็นว่าเพื่อนคนนั้นตั้งอยู่ในความประมาท มิตรที่ดีทำหน้าที่ช่วยชี้แนะให้เห็นถึงความประมาท ให้เห็นผลประโยชน์และผลเสียจากความประมาท

^{๓๐} พ.อ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๔๓๗.

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐.

(๒) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว คือ เพื่อนประมาทช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน มิตรแท้ยอมป้องกันรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน ตนเองยอมรักษาศีลข้อที่ ๒ ด้วยการไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติธรรมข้อกุศลมูล คือ ไม่คิดถือเอาของคนอื่น เมื่อจิตใจประกอบด้วย คุณธรรมเห็นทรัพย์ของเพื่อนยอมรักษา

(๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงนักได้ ภัยที่เกิดขึ้นมี ๒ อย่างคือ ภัยโดยธรรมชาติที่ไม่สามารถ ป้องกันได้ ย่อมนำความสูญเสียมาสู่มนุษย์ มิตรแท้ยอมเป็นที่พักพิงให้ กับเพื่อนได้ และภัยอันเกิดจาก มนุษย์ เช่นการวิวาทมิตรมีอุปการะก็สามารถปกป้องเพื่อนได้

(๔) เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยภคทรัพย์ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น มีกิจ จำเป็นช่วยออกทรัพย์ให้ เกินกว่าที่ออกปาก มิตรมีน้ำใจเช่นนี้ สามารถให้ทรัพย์ได้เป็นสองเท่าของ จำนวนที่เพื่อนออกปากขอซึ่งแสดงถึงความจริงใจ ความมีน้ำใจ และความเต็มใจที่ช่วยเหลือเพื่อน

๒. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี^{๓๒} มีลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่

(๑) บอกความลับแก่เพื่อน ไม่บอกเรื่องอันเป็นความลับของตนแก่คนอื่น แต่สามารถบอก แก่เพื่อนของตนได้ตามปกติคนที่ไว้วางใจกันเท่านั้นจึงจะบอกความลับ

(๒) ปิดความลับของเพื่อนยอมรักษาความลับที่เพื่อนกล่าวโดยที่คนอื่นไม่ล่วงรู้ความ ไว้วางใจกันทั้งสองฝ่ายแสดงถึงความจริงใจต่อกันมากด้วยความหวังว่าความลับของตนจะไม่ถูก เปิดเผยต่อสาธารณชน

(๓) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย เมื่อภัยเกิดขึ้น มิตรมีอุปการะยอมไม่ทอดทิ้ง

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ ๔ ได้แก่

(๑) ห้ามมิให้ทำความชั่ว คือ จะทำให้เสียหายคอยห้ามปราม มิให้เพื่อนกระทำชั่ว คือ อุกุศลกรรม

(๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี มิตรแนะนำประโยชน์ยอมให้ประกอบความดี ระลึกถึงคุณของ พระพุทธเจ้า คุณของพระธรรม คุณของพระอริยสงฆ์ รักษาศีล ประกอบแต่กุศลกรรม

(๓) ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง อธิบายให้เข้าใจ สิ่งที่ละเอียด ลึกซึ้งมาก อันประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมงคลคณา อันเป็นถ้อยคำที่ทำให้จิตเบิกบาน แจ่มใส

(๔) บอกทางสวรรค์ให้ มิตรผู้แนะนำยอมอธิบายให้เห็นชนทั้งหลายกระทำความดียอมเกิด ในสวรรค์ การกล่าวเช่นนี้เป็นการบอกผลแห่งความดี บอกถึงผลที่ตนควรได้รับเมื่อทำความดีเป็น อานิสสหรือคล้ายกับเป็นการให้รางวัลกับผู้ทำความดี

๔. มิตรมีความรักใคร่ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี มีลักษณะ ๔ ได้แก่

^{๓๒}ที่.ปา.(ไทย). ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

(๑) ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน คือเพื่อนมีทุกข์พลอยไม่สบายใจไม่ยินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน เมื่อเห็นหรือได้ยิน ความสูญเสียของบุตร ภรรยา หรือของบิรวาร เพราะความเสื่อม ความไม่เจริญของเพื่อนย่อมไม่ยินดีหรือไม่พอใจพลอยเป็นทุกข์ไปด้วย

(๒) พอใจความเจริญของเพื่อน คือ เพื่อนมีสุขพลอยแช่มชื่นยินดี หมายถึง เพื่อนของตนได้รับความสำเร็จในชีวิต หรือเพื่อนสำเร็จการศึกษา การงาน ยศตำแหน่ง มีพรหมวิหารธรรม คือ มุทิตาความพลอยยินดีเมื่อเพื่อนได้ดี

(๓) ห้ามปรามคนที่ินทาเพื่อนเมื่อเขาติเตียนเพื่อนช่วยยับยั้งแก้ไข หมายความว่า เมื่อคนพูดตำหนิเพื่อนมิตรมีความรักใคร่ยอมห้ามมิให้ที่กล่าวติเตียนเพื่อนของตน

(๔) สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน เมื่อเขาสรรเสริญเพื่อนช่วยพูดเสริมสนับสนุน

ก. กรณีตัวอย่างของการคบมิตร พระพุทธเจ้าท่านทรงตรัสไว้ในเรื่อง กุสณาฬิชาดก ประโยชน์ของการคบมิตร^{๓๓} ไว้ดังนี้

ในสมัยหนึ่งพระโพธิสัตว์เกิดเป็นเทวดาอยู่ที่กوهญาคาในพระราชอุทยานเป็นมิตรกับเทวราชผู้ศักดิ์ใหญ่ตนหนึ่ง ผู้อาศัยที่ต้นไม้มงคลของพระราชอุทยานในพระราชอุทยานนั้นด้วยครั้งนั้นพระราชประทับอยู่ในปราสาทเสาดียวเสาของปราสาทนั้นสั่นไหวขึ้น พระองค์จึงรับสั่งให้พวกช่างไม้หาไม้แก่นมาเปลี่ยนเสาปราสาทใหม่ พวกช่างไม้เสาะแสวงหาไม้แก่นในพระราชอุทยานตกลงกันจะเอาต้นไม้มงคลนั้นทำเป็นเสาปราสาทจึงกราบทูลพระราช พระองค์จึงอนุญาตให้ตัดได้วันนั้น พวกนายช่างได้ไปทำพิธีกรรมต้นไม้มงคลและกำหนดตัดในวันพรุ่งนี้ฝ่ายเทวราชพอทราบว่ต้นไม้ที่อยู่อาศัยจะถูกตัดไม่เห็นที่จะไปจึงกอดคอกุญ้อยร้องไห้อยู่หม่ำรูกุสเทวดาทราบเรื่องแล้วก็ไม่มีใครจะช่วยแก้ปัญหาได้เทวดาพระโพธิสัตว์ทราบเรื่องจึงพูดลอบ เทวราชผู้สหายนั้นว่าพรุ่งนี้เราจะไม่ให้ตัดต้นไม้ นั้น พวกเราคอยดูเราเถิด ครั้นรุ่งขึ้นพอพวกช่างไม้มาถึงท่านก็แปลงตัวเป็นกิ้งก่าวิ่งนำหน้าพวกช่างไม้ไปผูกเข้าที่โคนต้นไม้มงคลไปไผ่ล่ออกทางยอดไม้นอนผกกหัวอยู่ทำประหนึ่งว่าต้นไม้เป็นโพรงนายช่างไม่เห็นเช่นนั้นแล้วก็เอามือตบต้นไม้แล้วดำนิว่า ต้นไม้นี้ มีโพรง ไร่แก่น เมื่อวานไม่ทันได้ตรวจดูถ่วงถ่วงทำพิธีกรรมกันเสียแล้วก็พากันหนีกลับไป เทวราชพอเห็นวิมานของตนไม่ถูกทำลายก็ยกย่องพระโพธิสัตว์ ท่ามกลางหม่ำรูกุสเทวดาด้วยคาถาว่า บุคคลผู้เสมอกัน ประเสริฐกว่ากันหรือเลวกว่ากันก็ควรคบกันไว้ เพราะมิตรเหล่านั้นเมื่อความเสื่อมเกิดขึ้น ก็พึงทำประโยชน์อันอุดมให้ได้เหมือนเราผู้เป็นเทวดาสถิตอยู่ที่ต้นไม้จุกกับเทวดาผู้สถิตที่กوهญาคาคบกันจะนั้น

ข.กรณีตัวอย่างการคบมิตร เรื่อง มโนชชาดก การคบคนชั่ว^{๓๔}ไว้ดังนี้

ในอดีตกาล เมื่อครั้งที่พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นสิงโตตัวผู้อยู่กับสิงห์โตตัวเมีย ได้ลูก ๒ ตัว คือ ลูกตัวผู้ ๑ ตัว ตัวเมีย ๑ ตัว ลูกตัวผู้ได้มีชื่อว่า มโน

^{๓๓} พ. เอกก.ชา. (ไทย). ๑๓/๒๕/๑๒๑.

^{๓๔} พ. เอกก.ชา. (ไทย). ๑๕/๒๘/๑๔๓.

ชะ เมื่อ มโนชะเติบโตแล้วก็รับเอาลูกสิงห์โตตัวหนึ่งมาเป็นเมีย ดังนั้นสิงห์โตเหล่านั้น จึงมีรวมกัน ๕ ตัว สิงห์โตมโนชะได้ฆ่ากระบือ เป็นต้นในป่า นำเนื้อมาเลี้ยงพ่อแม่ของสาวและเมีย

อยู่มาวันหนึ่งมีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง ชื่อคิริยะอยู่บริเวณที่หากินเหยื่อตน มันเห็นสิงห์โตมโนชะไม่ทัน จึงได้นอนหมอบลง สิงห์โตมโนชะจึงถามว่า สหายเอ๋ยอะไรกัน เมื่อสุนัขจิ้งจอกบอกว่า ข้าแต่นาย ฉันทประสงค์จะปรนนิบัตินาย จึงรับมันไว้แล้วนำมายังถ้ำซึ่งเป็นที่อยู่ของตน พระโพธิสัตว์เห็นพฤติกรรมนั้นแล้วแม้จะห้ามว่าลูกมโนชะเอ๋ย ธรรมดาสุนัขจิ้งจอกทั้งหลายทุกสี มีบาปกรรม ประกอบสิ่งที่ไม่ใช่กิจ เจ้าอย่าเอาสุนัขจิ้งจอกนั้นไว้ในสำนักของตน ดังนี้ก็ไม่อาจจะห้ามได้

อยู่มาวันหนึ่งสุนัขจิ้งจอกอยากจะกินเนื้อม้า จึงพูดกะมโนชะว่า ข้าแต่นาย ขึ้นชื่อว่าเนื้ออย่างอื่นที่พวกเราไม่เคยกินไม่มี เว้นไว้แต่เนื้อม้า พวกเราจักจับม้านั้นเถอะมโนชะถามว่า ม้ามีที่ไหน สุนัขจิ้งจอกตอบว่า ที่ฝั่งแม่น้ำเมืองพาราณสี มโนชะรับคำสุนัขจิ้งจอกแล้ว ไปกับมันในเวลาที่มาทั้งหลายพากันอาบน้ำในแม่น้ำ ตะครุบมาได้ตัวหนึ่ง ยกขึ้นหลังมาถึงประตูถ้ำของตนทีเดียว ลำดับนั้นพ่อของเขากัดกินเนื้อม้าแล้ว จึงพูดว่า ธรรมดา ม้าเป็นสัตว์สำหรับใช้สอยของหลวง และพระราชาทั้งหลาย ก็ทรงมีเล่ห์เหลี่ยมมากมาย อาจตรัสสั่งให้พวกนายขมังธนูผู้แม่นธนูยิง ขึ้นชื่อว่าสิงห์โตที่กินเนื้อม้า ที่จะอายุยืนไม่มี ต่อแต่นี้ไปเจ้าอย่าตะครุบม้ามากินมโนชะไม่ทำตามคำพ่อยังตะครุบอยู่นั้น พระราชาทรงสดับว่า สิงห์โตตะครุบม้ากิน จึงทรงให้สร้างสระโบกขรณี สำหรับม้าไว้ภายในพระนครนั่นเอง แม้จากสระโบกขรณินั้น สิงห์โตก็ยังมาตะครุบเอาเหมือนกัน พระราชาจึงทรงให้สร้างโรงม้า แล้วให้หญ้าและน้ำแก้ม้า ในภายในโรงนั้นเอง สิงห์โตก็ไปทางด้านบนกำแพง ตะครุบเอาจากภายในโรงนั้น

พระราชาตรัสสั่งนายขมังธนูยิงเร็ว คือยิงได้ไม่ขาดระยะมาคนหนึ่งมา แล้วตรัสว่า ดูก่อนพ่อ เจ้าจักอาจยิงสิงห์โตได้ไหมเขาทูลว่า ได้พระพุทธเจ้าข้า แล้วได้ให้คนสร้างป้อมไว้ชิดกำแพงใกล้ทางสิงห์โตมาแล้วได้ยืนบนนั้น สิงห์โตมาแล้วให้สุนัขจิ้งจอก ยืนอยู่นอกป่าช้า แล้ววิ่งเข้าพระนคร เพื่อจะตะครุบม้าฝ่ายนายขมังธนู เวลาสิงห์โตมาก็คิดว่า สิงห์โตเวลาตัวเปล่ามีความรวดเร็วว่องไวมาก จึงยังไม่ยิงสิงห์โตในตอนนั้น แต่ครั้นเวลามันตะครุบม้าแล้วเอาม้าขึ้นหลังกลับไป นายขมังธนูนั้นจึงยิงสิงห์โต ที่ความรวดเร็วว่องไวลงแล้วเพราะแบกของหนัก ด้วยลูกศรที่แหลมคม เข้าที่ด้านหลัง ลูกศรทะลุออกทางด้านหน้าแล้ว วิ่งไปในอากาศสิงห์โตร้องว่า ข้าถูกยิงแล้ว นายขมังธนูยิงสิงห์โตนั้น เสียงสะบัดของสายธนูดังเหมือนสายฟ้า สุนัขจิ้งจอกได้ยิน เสียงสิงห์โตและเสียงสายธนูแล้วคิดว่า สหายของเราจักถูกนายขมังธนูยิงตายแล้ว ธรรมดาว่าความคุ้นเคยกับสัตว์ทั้งหลายที่ตายแล้ว ย่อมไม่มีบัดนี้เราก็จักไปที่อยู่ของเราตามปกติกันแหละ เมื่อจะเจรจากับตัวเอง จึงได้กล่าวว่า เหตุใดลูกศรจึงไม่หลุดไปจากแหล่ง และสายจึงหัดหุ้เข้ามา พระยาเนื้อช่อมโนชะสหายของเรา คงถูกเขฆ่าตายเป็นแน่ ฉะนั้น บัดนี้ เราจะหลีกเลี่ยงไปขายป่าตามความสบาย ธรรมดาสหายผู้ตายแล้วเช่นนี้ไม่มี เราผู้มีชีวิตอยู่พึงได้สหาย ฝ่ายสิงห์โตวิ่งไปด้วยความเร็วอย่างเอกทีเดียว สลัดให้ม้าตกลงที่ประตูถ้ำ แล้วตนเองก็ล้มลงตาย ภายหลังญาติของมันพากันออกไปดู ได้เห็นมันเปื้อนเลือด มีเลือดไหลออกจากปากแผลที่ถูกยิง

ถึงความสิ้น ชีวิต เพราะคบสัตว์เลว พ่อ แม่ น้องสาวและเมียของมัน ได้พากัน กล่าวว่า บุคคลผู้คบหา กับบาปชน ย่อมไม่ได้ความสุขยืนนานจงดูพระยาเนื้อช้อมโนชะ มาคบกับสุนัขจิ้งจอก ทำตามคำสอน ของสุนัขจิ้งจอก มารดาอย่าอย่ายินดีกับบุตรผู้คบหาบาปชน จงดูแต่พระยาเนื้อช้อมโนชะ คบกับสุนัข จิ้งจอก นอนจมเลือดอยู่ บุรุษมาถึงความเป็นอย่างนั้นบ้าง จะต้องถึงความเลวทรามต่ำช้า ผู้ใดไม่ทำ ตามคำของบุคคลผู้หวังความเกื้อกูล ช่วยชี้ประโยชน์ให้ ผู้นั้นเป็นผู้เลวทรามต่ำช้าอนึ่ง ผู้ใดเป็นคน ขึ้นสูงแต่มาคบหากับคนชั้นต่ำ ผู้นั้นเป็นคนเลวทราม ต่ำช้ากว่าเขาเสียอีก อย่างนี้ จงดูแต่ราชสีห์เป็น สัตว์ชั้นสูงเป็นใหญ่กว่า มฤคชาติ แต่มาคบหากับสุนัขจิ้งจอกผู้ชั่วช้า ต้องตายด้วยกำลังลูกศร ของ นายพราน พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสอธิสัมพุทธะกาลาหลังสุดว่า บุรุษผู้คบหากับคนเลวทราม ย่อม เลวทราม ผู้คบหากับคนที่เสมอกับตน ย่อมไม่เสื่อมในกาลไหน ๆ เมื่อจะเข้าไปคบหากับคนที่ดีกว่า ตน ควรรีบ เข้าไปคบหา เพราะฉะนั้น จงคบแต่ผู้ที่ดีกว่าตน

จากชาตกนี้ทำให้เห็นว่า ความมีกัลยาณมิตรดี คือมีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษาคอย ช่วยเหลือแนะนำเพื่อนด้วยกันให้เห็นแต่ทางที่ดีทางที่เจริญ สนับสนุนชักจูงชี้ช่องทางแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี

กัลยาณมิตรมิใช่เพียงความเป็นเพื่อน หรือมิตรธรรมดา แต่เป็นมิตรหรือเพื่อนที่ดี แนะนำ ในสิ่งที่ดีงาม และชักชวนกระทำในสิ่งที่มีประโยชน์ไม่ผิดกฎหมายหรือผิดศีลธรรม ในขณะเดียวกัน การที่บุคคลจะมีกัลยาณมิตร หรือที่เรียกว่า “กัลยาณมิตรตตา” ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรนั้น ต้องเป็น ผู้ที่รู้จักเลือกคบหามิตรที่แนะนำหรือชักชวนเพื่อนให้ทำในสิ่งที่ดีงามเพื่อนที่ดีเพื่อนที่งามหรือเพื่อนที่ รักใคร่คุ้นเคยที่ดี เพื่อนรักใคร่ คู่เคียงที่งาม เพื่อนผู้มีความเยื่อใย มีน้ำใจเอื้อเฟื้อที่ดีงาม บุคคลผู้มีจิต ที่หวังดี มีความรักใคร่ เป็นผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลต่อตนเองและผู้อื่นบุคคลผู้มีความใฝ่รู้ตั้งตนอยู่ใน ธรรม เป็นผู้ชี้แนะแนวทางแห่งความเจริญ สั่งสอนอบรม เป็นที่ปรึกษา เพื่อนที่ดี หนังสือ หรือสื่อ หลากหลายรูปแบบที่ส่งเสริมให้เกิดปัญญา สิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไปที่ดี ที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูง หรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ชักถาม อ่าน ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้ สื่อให้เกิดประโยชน์

กัลยาณมิตร นอกจากจะหมายถึง มนุษย์หรือบุคคลที่เป็นเพื่อนที่ดีแล้ว ยังหมายถึง หนังสือที่ดี ที่อ่านแล้วให้ข้อคิดที่ดี หรือให้ความรู้ที่ดีมีประโยชน์ ทั้งนี้เพราะยังมีหนังสือจำนวนมาก ที่ ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านเมื่ออ่านแล้ว ทำให้เกิดความเข้าใจผิดต่อชีวิต ต่อโลกหรือต่อสังคม อาจจะทำให้กลายเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย ไม่ก่อให้เกิด ความคิดสร้างสรรค์ กลับเพิ่มพูนความ โลภะ โทสะ โมหะ ขึ้นในตัวผู้อ่าน เช่น หนังสือที่สอนให้รู้จักคนบิดามารดา หนังสือที่สอนการทำลายล้าง ชีวิตเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรือแม้กระทั่งหนังสือลามก สื่อทางโทรทัศน์ อินเทอร์เน็ตที่เสนอภาพไม่ สมควร ที่เพิ่มคามกิเลสแก่ผู้อ่านผู้ชม ก็ถือว่าไม่ใช่กัลยาณมิตรสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดีก็สามารถเป็น กัลยาณมิตรได้ เช่น โรงเรียนที่ดี มีความสะอาด มีระเบียบเรียบร้อย ไม่เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค หรือไม่ปล่อยให้มีกาเสพติดภายในโรงเรียน และยังมีคุณครูที่ดีมีความรู้และคุณธรรม เป็น

ต้นแบบที่ดีของนักเรียนได้ผู้ปกครองที่ดีและข้าราชการที่ดีก็สามารถเป็นกัลยาณมิตรได้ เช่นกำนันผู้ใหญ่บ้านปลัดอำเภอ นายอำเภอ จนถึงผู้ว่าราชการ หรือถ้าหากเป็นข้าราชการทางการเมือง ก็เป็นข้าราชการการเมืองที่ดี เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา รัฐมนตรี จนถึงนายกรัฐมนตรีที่ดี เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ หากเป็นผู้มีความดี มีศีลธรรมแนะนำสิ่งที่ดีมีประโยชน์ ก็สามารถเป็นกัลยาณมิตรให้กับคนทั้งหลายได้ รวมถึงสื่อสารมวลชนที่นำเสนอข่าวที่เป็นตรงไปตรงมา ทำให้ผู้รับสื่อได้สาระและคุณประโยชน์ โดยเป็นสื่อที่ทำให้ผู้รับมีความรู้ความเข้าใจ มีการดำเนินชีวิตไปในทางที่ดีงาม เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นในสังคมในที่นี้มุ่งเอาความหมายที่เป็นบุคคล คือจะเป็นกัลยาณมิตรได้ต้องเป็นบุคคลผู้มีน้ำใจดีงาม เอื้อเฟื้อ เกื้อกูลประโยชน์ตนและผู้อื่น ส่วนความหมายโดยนัยนั้นครอบคลุมไปถึงสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ พัฒนาระดับความคิดความอ่าน ความเข้าใจที่ถูกต้องถือว่าเป็นกัลยาณมิตรทั้งสิ้นแต่ไม่ได้มุ่งหมายโดยตรงในที่นี้

ฉะนั้นการเลือกคบคนดีเป็นมิตรไม่คบคนพาล การคบคนดีเป็นมิตรเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นเพราะสามารถให้ผลดีและร้ายแก่ตนเองได้จึงต้องรู้จักเลือกคบมิตร เพราะคนเราไม่สามารถอยู่ได้ตามลำพังในสังคม เมื่อออกมาจากครอบครัวแล้ว ก็จะต้องพึ่งพาอาศัยบุคคลอื่น บุคคลที่สามารถเกื้อหนุน ส่งเสริมเราไปในทางถูกที่ควรในการดำเนินชีวิตต่อไปได้

๒.๓.๔ สมชีวิตา ความเป็นอยู่อย่างเหมาะสม

การเลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้เป็นการจัดการรายได้ และรายจ่ายให้เหมาะสม รวมทั้งรู้จักคุณค่าของทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้โดยการใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับรายได้ไม่ใช่ว่าฟุ่มเฟือย หรือใช้ชีวิตหรูหราเกินกำลัง รวมถึงกินลึกลงไปในความพอประมาณ ความสมเหตุสมผล ความสมดุลและเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชีวิต เป็นไปในลักษณะของการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงและรู้จักคิดเพียงพอในความต้องการของตนเองเพื่อนำพาชีวิตให้เข้าไปอยู่กับความสุขที่จีรังยั่งยืน ไม่ใช่แค่ความสุข เดี่ยวๆ ทุกข์อย่างฉับพลันถ้าเป็นอย่างนั้นอาจจะเสียสติไปได้ง่าย ๆ เพราะจิตใจจะรับไม่ไหว ซึ่งความพอเพียงมีลักษณะ อกาลิโก (ไม่เลือกกาลไม่เลือกสมัย) คือ สามารถใช้ได้ทุกเวลาและสถานการณ์ เพราะเป็นหลักแห่งความเป็นจริง

การดำรงชีพแบบพอเพียงในทางพระพุทธศาสนามุ่งเน้นสอนให้เข้าถึงและเข้าใจในทางเจริญและทางเสื่อมไปในทางทรัพย์ อย่างรู้เท่าทันโดยมุ่งเน้นให้เดินตามหลักทางสายกลางที่ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย สรุ่ยสร้อย แต่ก็มิใช่ให้ถึงกับฟืดเคือง (ตระหนี่) มากนัก ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้รู้จักจัดสรรในทรัพย์ที่ได้มานั้นโดยการแบ่งออกเป็น ๔ ส่วนซึ่งเรียกว่า “โภควิภาค ๔”^{๓๕} คือ

๑) เก็บไว้ใช้เลี้ยงตนและเลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยงได้แก่ มารดา บิดา ภรรยา บุตรรวมถึงคนในปกครองมิตรสหายและใช้จ่ายทำประโยชน์หรือทำบุญ (๑ ส่วน) เป็นต้น

^{๓๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๗/๒๐๒.

๒) เก็บไว้ใช้ในการเป็นทุนประกอบอาชีพหน้าที่การงานเพื่อทำให้เกิดประโยชน์ที่อกเงยเพิ่มขึ้นจากการใช้ไปในทรัพย์สินนั้น.เมื่อมองในแง่ปัจจุบัน.ซึ่งก็คือการลงทุนในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ลงทุนในธุรกิจลงทุนในพันธบัตร (๒ ส่วน) เป็นต้น และ

๓) เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็นเมื่อเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินขึ้น เช่น เจ็บป่วย อุบัติเหตุ (๑ ส่วน) เป็นต้น

การดำรงชีพแบบเหมาะสมตามแนวทางพระพุทธศาสนา สามารถนำไปใช้ประยุกต์ใช้ได้กับทุกคนทุกองค์กรและทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเพราะเป็นหลักปฏิบัติที่สอดคล้องกับการทำประโยชน์ให้ถึงพร้อมในปัจจุบันด้วยความพอประมาณ สมเหตุสมผล สมดุล และเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเองซึ่งไม่ว่าจะประกอบสัมมาอาชีพอะไรก็สามารถนำหลักการดำรงชีพแบบเหมาะสมกับฐานะความเป็นอยู่ รู้จักพอประมาณ นำหลักสมชีวิตา การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบไปใช้ในการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จได้ตลอดเวลา ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในหลักสันโดษว่า

หลักสันโดษนี้มุ่งให้บุคคลพึงพอใจในสิ่งของหรือทรัพย์สินที่ตนเองได้มาและใช้ จ่ายในสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ให้บุคคลรู้จักประมาณ ได้แก่ การประหยัดและรู้จักออม ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ้งเฟ้อหรูหรา มีความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบง่าย และโปร่งใส ไม่ทะเยอทะยานต่อสู้และเบียดเบียนบุคคลอื่น ไม่เอาจริงเอาจังเปรียบกัน อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

ในคัมภีร์ มังคลาทิปนี ได้ให้ความหมายของคำว่า สันโดษ ไว้ ๓ นัย^{๓๖} คือ

๑) ยถาลาภสันโดษ คือ ยินดีพอใจตามที่ได้ หรือมีความพอใจ ตนเพียรพยายามแสวงหาสิ่งใด แล้วได้สิ่งนั้นมาโดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เบียดเบียนทำร้ายตนและคนอื่น จะน้อยหรือมาก จะดีจะเลว จะหยาบหรือประณีต ก็ยินดีพอใจในสิ่งนั้น ไม่ทุกข์ไม่เดือดร้อนไม่กระวนกระวายุ่นวายสับสนพอใจไม่โลภ ไม่อยากได้ของคนอื่น ไม่คิดประทุษร้ายริษยาเบียดเบียนคนอื่น

๒) ยถาลาภสันโดษ คือ ยินดีพอใจตามกำลัง หรือมีความพอดีกับการบริโภคใช้สอยแห่งตนตามกำลังอัตภาพร่างกาย ไม่ยินดีต้องการเกินความพอดีกับการบริโภคใช้สอยแห่งตนและเกินกำลังอัตภาพร่างกาย เพราะสุขภาพร่างกายกำลังของคนไม่เหมือนกัน คนตัวเล็ก ตัวใหญ่ คนอ้วน คนผอม คนสูงต่ำ ดำขาวไม่เหมือนกัน คนมีลักษณะต่างกัน ความชอบรสนิยมไม่เหมือนกัน ในการบริโภคใช้สอย ก็ควรให้พอดีกับลักษณะรูปพรรณสัณฐานของตน บางคนไปซื้อหรือได้เสื้อผ้ามา สวมใส่ดูแล้วพิศหรือหลวมเกินไปไม่เหมาะสมพอดีกับตัวเองหรือตนเองก็ไม่พอใจ ไม่คิดเก็บเอาไว้ไม่เสียดายหวงแหน เพราะเก็บเอาไว้ก็ไม่มีประโยชน์มีแต่จะเสียหาย ควรเสียสละบริจาคให้แก่คนอื่น หรือนำไปแลกเปลี่ยนกับคนอื่น สิ่งที่ไม่เหมาะสมพอดีกับรูปร่างลักษณะสุขภาพอนามัยรสนิยม ถือเป็นของ

^{๓๖}น.ม.บ. (ไทย) ๑๒๕/๙,๑๒-๑.

ส่วนเกินเกินความจำเป็นต้องการ นำไปให้บริจาคสงเคราะห์ช่วยเหลือคนอื่น เป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่งของความเอื้ออาทรห่วงใยยึดเหนี่ยวน้ำใจซึ่งกันและกันในสังคม

๓) ยถาสารูปสันโดษ คือ ยินดีพอใจตามสมควร หรือมีความพอเหมาะ เหมาะสมมีเหตุผลตามภาวะ เพศ วัย ฐานะ ตำแหน่ง บทบาท หน้าที่ทางสังคม ความรู้ ความสามารถ ความถนัดของตนเอง คนที่สร้างปัญหาความเดือดร้อนให้กับตนเองและสังคม ก็คือคนที่ทำอะไรลงไปโดยไม่รู้ไม่คำนึงถึงภาวะ ฐานะ ตำแหน่ง บทบาท หน้าที่ และศักยภาพของตนเอง ดังปรากฏในสังคมทั้งหลายที่ว่า คนนั้นไม่เหมาะกับตำแหน่งนี้ คนนี้เหมาะสมกับตำแหน่งนั้น ดังนั้น จึงควรรู้จักประมาณ ความพอดีเหมาะสมกับสภาวะของตนเอง ความสมควรเหมาะสม มีเหตุผลตามสภาวะถือได้ว่าเป็นหลักความสมดุลเอกภาพในสังคม กล่าวได้ว่า หลักสันโดษ เป็นหลักเศรษฐกิจที่สร้างความพอใจ พอดี และพอเหมาะแก่ความเพียรพยายามที่แสวงหามาได้โดยชอบธรรม กำลังความสามารถในการบริโภค ใช้สอยเพื่อให้เกิดคุณค่าแท้ของสิ่งนั้น ๆ รู้จักประหยัดและอดออม ไม่ฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อหรูหรา มีความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบง่าย

จะเห็นได้ว่า เป็นการจัดการรายได้ และรายจ่ายให้เหมาะสมรวมทั้งรู้จักคุณค่าของทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้โดยการใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์สูงสุดดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับรายได้ ไม่ใช่ฟุ่มเฟือย หรือใช้ชีวิตหรูหราเกินกำลัง รวมถึงกินลึกลงไปในความพอประมาณ ความสมเหตุสมผล ความสมดุลและเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชีวิต เป็นไปในลักษณะของการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม และรู้จักคิดพอใจยินดีในความต้องการของตนเอง ตามมีตามได้เพื่อนำพาชีวิตให้เข้าไปอยู่กับความสุขยั่งยืน

ก. กรณีตัวอย่าง ของบุคคลผู้ดำเนินชีวิตตามหลักสมชีวิตา พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในเรื่อง มัยหกกุณชาดก ว่าด้วยการใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์^{๓๗} ไว้ดังนี้

เมื่อครั้งที่พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี ได้มีเศรษฐีเมืองพาราณสีคนหนึ่งเป็นคนไม่มีศรัทธาที่มีความตระหนี่ ไม่ให้เคยอะไรแก่ใครเลย ไม่เคยสงเคราะห์ใคร วันหนึ่งเขากำลังเดินไปเฝ้าพระราชา เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า พระตรัสสิขี กำลังเดินไปบิณฑบาต จึงไหว้แล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ได้ศึกษาแล้วหรือ เมื่อพระองค์ตรัสว่า ท่านมหาเศรษฐี อาตมภาพกำลังเดินไปเรื่อย ๆ ไม่ใช่หรือ ท่านเศรษฐีจึงส่งชายคนหนึ่งว่า ไปเถิด เจ้าจงนำพระปัจเจกพุทธเจ้านี้ไปบ้านพวกเรา ให้ท่านประทับนั่งบนแท่นเรา แล้วให้บรรจุกัตอาหารที่เราเตรียมไว้สำหรับพวกเราให้เต็มบาตร แล้วถวายไป เหน้าพระปัจเจกพุทธเจ้าไปเรือนแล้วให้ประทับนั่งบอกให้ภรรยาเศรษฐีทราบให้บรรจุกัตอาหารที่มีรสเลิศนานาชนิดให้เต็มบาตร แล้วได้ถวายพระองค์ไป พระองค์ทรงรับภัตตอาหารแล้ว ได้เสด็จออกจากนิเวศน์ของท่านเศรษฐี ขณะที่เสด็จดำเนินไปในระหว่างถนนเศรษฐีก็กลับจากพระราชวังแล้ว เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นั้น จึงไหว้แล้วทูลถาม

^{๓๗} พุ.เอกก.ชา.(ไทย). ๒๗/๑๙/๑๕๕๑.

ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ได้รับภัตตาหารแล้วหรือได้แล้ว ท่านมหาเศรษฐี พระองค์ตรัสตอบ เศรษฐีนั้นแลดูบาตรแล้วไม่อาจให้จิตใจเลื่อมใสได้ คิดว่า ภัตตาหารของเรานี้ ทาสหรือกรรมกรทั้งหลาย กินแล้วคงทำงานแม้ที่ทำได้ยาก น่าเสียดายหนอ เราได้มีความเสื่อมเสีย เสียทรัพย์สินแล้ว ดังนี้ไม่สามารถทำอปรเจตนาให้บริบูรณ์ได้ ธรรมดาทาน เมื่อบุคคลสามารถทำเจตนาทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์เท่านั้น จึงจะมีผลมาก ก่อนแต่ให้ทาน เราทั้งหลายจงเป็นผู้ใจดี แม้เมื่อให้ ก็จงเป็นผู้เต็มใจจริง ๆ ครั้นให้แล้วก็ไม่สอດแล้วอาลัยภายหลังเลย เพราะฉะนั้นแล คนหนุ่มคนสาวของเราทั้งหลาย จะไม่ตายคือไม่เสื่อมจากสมบัติ คนก่อนแต่ให้ก็มีใจดี เมื่อกำลังให้ก็ให้จิตใจเลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็ดีใจ นี่เป็นความถึงพร้อมแห่งบุญขอถวายพระพรมหาบพิตร อาคันตุกเศรษฐีได้รับทรัพย์มาก เพราะปัจจัยที่ได้ถวายแก่พระตครสิขีปัจเจกพุทธเจ้า แต่ไม่อาจใช้สอยโภคทรัพย์ได้ เพราะไม่สามารถทำอปรเจตนา คือเจตนาดวงหลัง ให้ประณีตได้ ดังนี้

ถ้าให้ก็จงเป็นผู้เต็มใจจริง ๆ ครั้นให้แล้วก็ไม่สอດแล้วอาลัยภายหลังเลย เพราะฉะนั้นแล คนหนุ่มคนสาวของเราทั้งหลาย จะไม่ตายคือไม่เสื่อมจากสมบัติ คนก่อนแต่ให้ก็มีใจดี เมื่อกำลังให้ก็ให้จิตใจเลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็ดีใจ นี่เป็นความถึงพร้อมแห่งบุญขอถวายพระพรมหาบพิตร อาคันตุกเศรษฐีได้รับทรัพย์มาก เพราะปัจจัยที่ได้ถวายแก่พระตครสิขีปัจเจกพุทธเจ้า แต่ไม่อาจใช้สอยโภคทรัพย์ได้ เพราะไม่สามารถทำอปรเจตนา คือเจตนาดวงหลัง ให้ประณีตได้ พระราชาทูลถามว่า ก็เหตุไฉนเขาจึงไม่ได้บุตร พระพุทธเจ้าข้า พระศาสดาตรัสตอบว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร แม้เหตุแห่งการไม่ได้บุตร เศรษฐีนั้นก็ทำไว้เหมือนกัน ถูกพระราชาทูลอ่อนวอนแล้ว จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเศรษฐีผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ เติบโตใหญ่แล้ว มารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว เมื่อตรวจตราดูสมบัติแล้วจะมดจิตใจน้องชายไว้ จึงให้สร้างโรงทานไว้ที่ประตูเรือน ให้มหาทานไป ครองเรือนไป ต่อมาบุตรของท่านคนหนึ่ง ก็คลอดออกมาในเวลา ลูกนั้นเดินได้ ท่านเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นอานิสงส์ในการออกบวช จึงมอบสมบัติในเรือนทั้งหมดให้น้องชายพร้อมทั้งลูกเมีย ให้โอวาทว่า จงอย่าประมาท ให้ท่านเป็นไปเถิด แล้วบวชเป็นฤาษี ยังฉณและอภิญญาให้เกิดขึ้น แล้วอยู่ที่ท้องถื่นป่าหิมพานต์

ฝ่ายน้องชายของท่านก็ได้ลูก ๑ คน เขาเห็นเด็กนั้นเติบโตขึ้น จึงคิดว่า เมื่อลูกพี่ชายของเรายังมีชีวิตอยู่ สมบัติจักแบ่งเป็น ๒ ส่วน เราจักฆ่าบุตรของพี่ชายเสียจึงอยู่มาวันหนึ่งเขาได้ฆ่าเด็กนั้น ถ่วงน้ำ ภรรยาของพี่ชายถามถึงลูกนั้นกะเขาผู้อาบน้ำแล้วมาว่าลูกของฉันไปไหนเขาตอบว่ามันเล่นน้ำในแม่น้ำ ต่อมาฉันค้นหามันก็ไม่พบนางได้ร้องไห้แล้วนิ่งเฉย พระโพธิสัตว์ทราบเหตุนั้น แล้วคิดว่าเราจักทำกิจนี้ให้ปรากฏ แล้วมาทางอากาศลงที่นครพาราณสี นุ่งห่มผ้าเรียบร้อยแล้ว ยืนที่ประตูเรือนของน้องชายนั่น ไม่เห็นโรงทาน จึงคิดว่า แม้โรงทาน อัสตบุรุษคนนี้ก็ให้พินาศไปแล้วฝ่ายน้องชายของท่านได้ทราบว่าท่านมาแล้ว ก็มาหาไหว้พระมหาสัตว์แล้วให้ขึ้นปราสาท ให้ฉันทโภชนะอันประณีต ในที่สุดแห่งภักติกิจฉันทเสร็จ ท่านนั่งอย่างสบาย ถามว่าเด็กไม่ปรากฏ เขาไปไหนหนอ ตายแล้วครับ ท่าน

น้องชายตอบตายด้วยเหตุอะไร ฤๅษีชักผมไม่ทราบ ว่า ในสถานที่เล่นน้ำ น้องชาย ตอบบอสต์บุรุษเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือว่า กิจที่เจ้าทำไปแล้ว ปรากฏแก่ฉันแล้ว เจ้าฆ่าเด็กนั้นด้วยเหตุชั่วนี้ มิใช่หรือ เราจักสามารถรักษาทรัพย์ที่กำลังสูญหายไป ด้วยอำนาจพระราชา เป็นต้น ได้หรือไม่หนอ

นกเขากับเจ้ามีอะไรที่ทำให้แตกต่างกัน ฤๅษีกล่าวตัดพ้อลำดับนั้น มหาสัตว์เมื่อจะแสดงธรรมแก่เขา ด้วยพุทธลีลาจึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า นกชื่อว่ามัยหกะ เทียบไปตามไหล่เขาและซอกเขาบินไปสู่ต้นเลียบอันมีผลสุก แล้วร้องว่า ของเรา ๆ เมื่อนกมัยหกะนั้น รำพันเพ้ออยู่อย่างนั้น ผู่นกทั้งหลายก็พากันบินมาจิกกินผลเลียบแล้วพากันบินไปต้นอื่น ส่วนนกมัยหกะนั้น ก็ร้องเพ้ออยู่นั่นเอง บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน รวบรวมทรัพย์ไว้มากมายแล้วตนเองก็ไม่ได้ใช้สอย ทั้งไม่แบ่งปันให้ญาติทั้งหลายตามส่วนบุคคลนั้น ไม่ใช่เป็นค่าเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ดอกไม้ และเครื่องลูบไล้ อะไร ๆ สักครั้งเดียวเลย ไม่สงเคราะห์ญาติทั้งหลายเมื่อบุคคลนั้นเฝ้ารำพันอยู่อย่างนี้ว่า ของเรา ๆ พระราชา โจร หรือทายาทที่ไม่ชอบพอกันย่อมมาถือเอาทรัพย์ไป บุคคลนั้น ก็รำพันเพ้ออยู่นั่นเอง นักปราชญ์อาศัยทรัพย์สมบัติแล้ว ย่อมสงเคราะห์ญาติ ย่อมได้เกียรติคุณเพราะทรัพย์นั้น ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงอยู่ในสวรรค์บรรดาบทเหล่านั้นที่ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะนกนี้ร้องว่า ของกู ของกู พระมหาสัตว์ ครั้นแสดงธรรมแก่น้องชายอย่างนี้ แล้วก็ให้เขาทำโรงงานที่เขางดไป แล้วให้เป็นไปตามปกติ แล้วได้ไปยังแดนหิมพานต์ มีผาไม่เสื่อมถึงแก่กรรมแล้ว ได้เข้าถึงพรหมโลกพระศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนาขึ้นมาแล้ว จึงตรัสว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาคันตุกะเศรษฐี ไม่ได้บุตร ไม่ได้ธิดาเลย เพราะฆ่าบุตรพี่ชาย ด้วยเหตุดังนี้แล แล้วทรงประชุมชาดกไว้ว่า น้องชายในครั้งนั้นได้แก่ อาคันตุกะเศรษฐี ในบัดนี้ ส่วนพี่ชาย ได้แก่ เราตถาคตนั่นเอง

เพราะการไม่รู้จักใช้สอยทรัพย์ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองทั้งในโลกนี้และโลกหน้าเขาจึงต้องกลายเป็นคนไม่มีทรัพย์ ไม่มีบริวาร แม้กระทั่งคนที่เคารพนับถือที่จริงจัง

ข. กรณีตัวอย่าง ที่พระพุทธรูปเจ้ายังทรงยกตัวอย่างไว้ในเรื่อง สกุนชาดก^{๓๘} ที่ว่าด้วยการรู้จักเลือกที่อยู่อาศัยอีกว่า

ในอดีตกาล ณ ป่าใหญ่แห่งหนึ่ง มีพญานกตัวหนึ่งได้พาบริวารนับพัน ๆ ตัวเข้ามาอยู่ที่ต้นไม้ ใกล้ ๆ กัน นกทั้งหลายต่างหากินอยู่ในป่าด้วยความผาสุกตลอดมา อยู่มาวันหนึ่ง มีลมพัดแรงจัดเป็นเวลานาน ทำให้กิ่งไม้แห้งในบริเวณนั้นเสียดสีกันจนเกิดควันขึ้น พญานกเห็นเช่นนั้นจึงคิดว่าสักวันหนึ่ง ไฟจะต้องลุกไหม้ต้นไม้เหล่านี้อย่างแน่นอน จึงบอกกับบริวารทั้งหลายว่า นกทั้งหลายเอ๋ย ใครอาศัยต้นไม้ต้นใด บัดนี้ต้นไม้ต้นนั้นจะเกิดไฟไหม้ขึ้นแล้ว พวกเจ้าทั้งหลายจงพากันไปอยู่ที่อื่นเถิดภัยกำลังจะเกิดจากที่พึ่งของเราแล้ว บริวารที่เชื่อฟังก็พากันบินตามพญานกไปหาที่อยู่ใหม่ แต่บริวารอีกส่วนหนึ่งกลับคือตึง อวดดี ไม่ยอมทิ้งรังตามไปด้วย ช้ายังกล่าวว่า

^{๓๘} พุ.เอกก.ชา. (ไทย). ๓๗/๑๑๕/๓๐๗.

โธ่เอ๊ย ทำเป็นซี้ตลาดตาขาวไปได้ แคเห็นน้ำหยดเดียวก็กลัวว่าจะมีจระเข้เสียแล้ว บางตัวก็ทำเป็นอวดรู้ว่า ธรรมดาไฟไหม้ป่า ไม่ใช่ว่าจะเกิดขึ้นได้ง่าย ๆ เราอยู่มาตั้งแต่เกิดแล้ว ไม่เห็นจะมีอันตรายอะไรเลย ต่อมาไม่นาน มีลมพายุพัดอื้ออึงมาเป็นเวลานาน กิ่งไม้ถูกลมพัดเสียดสีไปมาจนเกิดเป็นสะเก็ดไฟ กระเด็นไปถูกใบไม้แห้งที่ร่วงหล่นอยู่ซึ่งเป็นเชื้อเพลิงอย่างดี เปลวไฟจึงลุกโชติช่วงขึ้นและลามติดต้นไม้ในบริเวณนั้นอย่างรวดเร็ว นกทั้งหลายเหล่านั้นต่างบินออกจากรังไปคนละทิศคนละทาง แต่ไม่ว่ามันจะบินไปทางใด ก็เห็นแต่ควันไฟหนาที่ปิดกั้นไว้ทุกทาง นกเหล่านั้นต่างรำลึกควันไฟสิ้นแรงตกลงในกองเพลิงอย่างอเนจอนาถ ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสชาดกจบลง ทรงแสดงอริยสัจ ๔ โดยอเนกปริยายไปตามลำดับ พระภิกษุรูปนั้นสามารถบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ณ ที่นั่นเอง

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พญานกได้แนะนำบรรดานกบิรารพพวกที่เชื่อตามต่างก็รอดพ้นจากอันตราย ส่วนอีกพวกหนึ่งมีความเย่อหยิ่งถือตัว ไม่อ่อนน้อมถ่อมตน วางตัวไม่เหมาะสมจึงเป็นเหตุให้ประสบกับความพินาศย่อยยับดังกล่าวจากชาดกที่ยกตัวอย่างมานี้สามารถสรุปตามหลักสมชีวิตาได้ว่า

๑. การจะทำกิจทั้งหลายทั้งทางโลกและทางธรรมให้สำเร็จลุล่วงได้ผลดีนั้น ที่อยู่อาศัยตลอดจนสิ่งแวดล้อมที่ดี ที่สบาย เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งจึงสมควรศึกษาให้รู้ให้เข้าใจอย่างถูกต้องและรู้จักเลือกให้เหมาะสมกับตนเอง

๒. หมั่นฝึกฝนให้เป็นคนช่างสังเกต รู้จักระวังภัยเมื่อมีเหตุการณ์ผิดปกติเกิดขึ้นอย่าเพิกเฉย ต้องตื่นตัวรู้จักคิดพิจารณาถึงเหตุถึงผลที่จะเกิดขึ้นในภายหน้าแล้วหาทางป้องกันและแก้ไขเสีย ดังเช่นพญานกเห็นควันไฟเพียงเล็กน้อยก็สามารถพิจารณาเห็นภัยที่จะตามมาและตัดสินใจแก้ไขโดยไม่รอช้า

๓. ไม่ควรยึดถือในสิ่งที่คุ้นเคย เช่นที่อยู่ที่อยู่สบายจนไม่ตระหนักถึงภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้นในภายหน้า ดังเช่น พญานกตัดสินใจทั้งต้นไม้อันตนเคยอยู่อย่างสุขสบาย โดยไม่อาลัยอาวรณ์เพื่อไปหาที่อยู่ใหม่

๔. การเป็นคนดื้อว่ายากสอนยากเป็นการทำลายประโยชน์ตนและเป็นโทษต่อตนอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่โง่แล้วยังอวดฉลาด ในที่สุดมักจะได้รับโทษภัยอย่างมหันต์ จนอาจถึงแก่ชีวิตได้

๒.๔ สรุป

ทฤษฎีัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ที่จะพึงมี พึงได้ในปัจจุบัน ไม่ต้องรอผลถึงชาติหน้า ชาตินี้ก็ได้รับเห็นผลประจักษ์ได้มีความสำคัญแก่ตนเองคือใครสามารถปฏิบัติตามได้ตนเองก็ได้ ประโยชน์สำคัญต่อสังคมคือคนในสังคมถ้าปฏิบัติตามได้ก็มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ทฤษฎีัมมิกัตถประโยชน์ คือธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ในปัจจุบันมี ๔ ประการเป็นข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนหรือประโยชน์ในปัจจุบัน ก็คือ การขยันหา รักษาทรัพย์ไว้ คบคนดีเป็นมิตร และเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องมือยึดถือในการบรรลุถึงเป้าหมายของการดำรงตนควบคู่กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นในสังคมปัจจุบัน